ePublishing

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
EKT NATIONAL DOCUMENTATION CENTRE

Eoa kai Esperia

Vol 6 (2006)

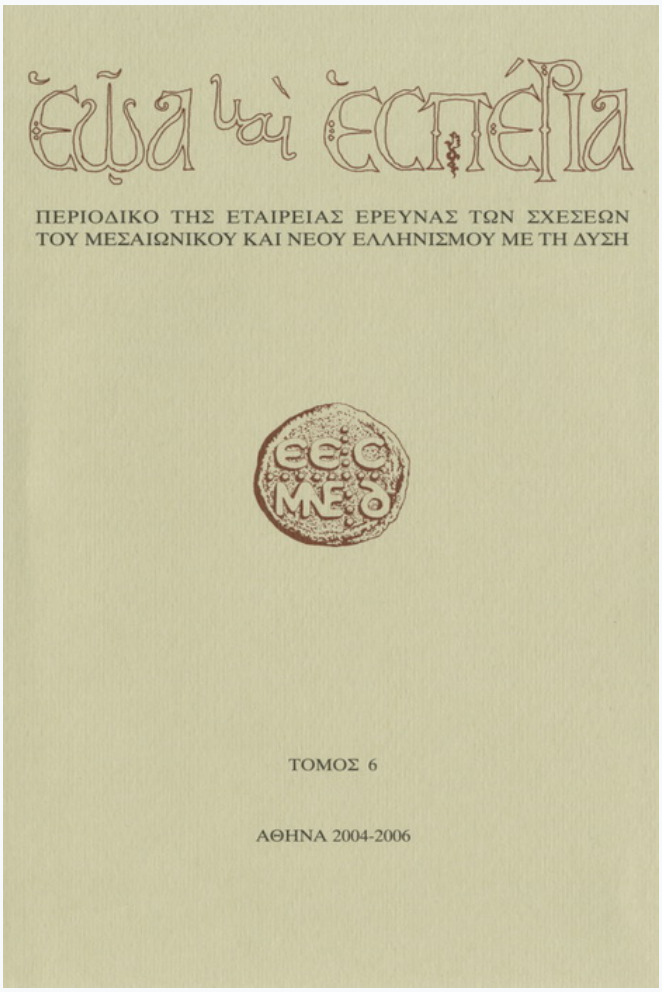

ιερατικός τύραννος - πατριαρχική και μεγάλη ψυχή. ΜΙΧΑΗΛ ΨΕΛΛΟΣ ΚΑΙ ΜΙΧΑΗΛ ΚΗΡΟΥΛΑΡΙΟΣ: ΟΙ ΔΙΑΚΥΜΑΝΣΕΙΣ ΤΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ ΤΩΝ ΔΥΟ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΩΝ

ΣΕΒΑΣΤΗ ΖΩΗ

doi: 10.12681/eoaesperia.76

To cite this article:

ΖΩΗ Σ. (2006). ιερατικός τύραννος - πατριαρχική και μεγάλη ψυχή. ΜΙΧΑΗΛ ΨΕΛΛΟΣ ΚΑΙ ΜΙΧΑΗΛ ΚΗΡΟΥΛΑΡΙΟΣ: ΟΙ ΔΙΑΚΥΜΑΝΣΕΙΣ ΤΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ ΤΩΝ ΔΥΟ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΩΝ. *Eoa Kai Esperia*, *6*, 235–258. https://doi.org/10.12681/eoaesperia.76

https://epublishing.ekt.gr | **e-Publisher:** EKT | **Downloaded at:** 26/04/2024 08:19:05

ἱερατικὸς τύραννος - πατριαρχικὴ καὶ μεγάλη ψυχὴ

ΜΙΧΑΗΛ ΨΕΛΛΟΣ ΚΑΙ ΜΙΧΑΗΛ ΚΗΡΟΥΛΑΡΙΟΣ: ΟΙ ΔΙΑΚΥΜΑΝΣΕΙΣ ΤΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ ΤΩΝ ΔΥΟ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΩΝ*

Μέσα στο κλίμα πνευματικής αναγέννησης, εκπαιδευτικών αλλαγών - καινοτομιών και ενασχόλησης των φιλοσόφων με την πολιτική διακυβέρνηση, που χαρακτηρίζει τον 11ο αι., θα κινηθεί η παρούσα μελέτη η οποία επιδιώκει να αναδείξει την αντίθεση ανάμεσα στον κόσμο των φιλοσόφων και στην εκκλησιαστική εξουσία, που επιχειρεί να διαδραματίσει καθοριστικό ρόλο, ανάλογο με αυτόν του Πάπα στη Δύση. Η αντίθεση αυτή δε θεμελιώνεται, κατά τη γνώμη μου, ως επί το πλείστον, επί τη βάσει ιδεολογικών διαφορών αλλά αποτελεί κυρίως σύγκρουση συμφερόντων.

Οι αλλαγές που συντελέστηκαν κατά τη διάρκεια του αιώνος ήταν καθοριστικές για την πολιτική εξέλιξη της αυτοκρατορίας, καθώς και για τις κοινωνικές και πολιτισμικές δομές[1]. Ένας κύκλος πνευματικών ανθρώπων, με προεξάρχοντες τον Μιχαήλ Ψελλό, τον Κωνσταντίνο Λειχούδη, τον Ιωάννη Ξιφιλίνο και τον Ιωάννη Μαυρόποδα, απέκτησαν με την πάροδο του χρόνου εξαιρετικά σημαντική δύναμη. Η ίδρυση από τον Κωνσταντίνο Θ΄ Μονομάχο του *Διδασκαλείου των Νόμων* και η συνακόλουθη καθιέρωση από τον ίδιο του αξιώματος του *Υπάτου των Φιλοσόφων* έδωσε στους φιλοσόφους δυνατότητες δράσης, όχι απλά σε πνευματικό επίπεδο, αλλά και σε πολιτικό[2]. Οι φιλόσοφοι με την πάροδο του χρόνου άρχισαν να λαμβάνουν ενεργά μέρος στη διακυβέρνηση της αυτοκρατορίας, ερχόμενοι συχνά σε

---

* Το παρόν άρθρο εκπονήθηκε στα πλαίσια ερευνητικού προγράμματος, που συγχρηματοδοτείται από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο και Εθνικούς Πόρους (ΕΠΕΑΕΚ ΙΙ) ΠΥΘΑΓΟΡΑΣ ΙΙ.

1. Για τις αλλαγές στο βυζαντινό πολιτισμό κατά τον 11ο και 12ο αι. εξαιρετικά ενδιαφέρον είναι το βιβλίο των AL. KAZHDAN - ANN EPSTEIN WHARTON, Αλλαγές στον Βυζαντινό Πολιτισμό κατά τον 11ο και τον 12ο αιώνα, μτφρ. ΑΝΔΡ. ΠΑΠΑΣ, μτφρ. παραρτήματος Δ. ΤΣΟΥΓΚΑΡΑΚΗΣ, Αθήνα 1997 (= AL. KAZHDAN - ANN EPSTEIN WHARTON, Change in Byzantine Culture in the Eleventh and Twelfth Centuries, Berkeley - Los Angeles - London 1985).
2. Για τη δράση και τα επιτεύγματα των φιλοσόφων, βλ. P. LEMERLE, Cinq études sur le onzième siècle byzantin, Paris 1977 (στο εξής= LEMERLE, Cinq études), σ. 195-247.

σύγκρουση με τη δεύτερη ύψιστη αρχή του κράτους μετά τον αυτοκράτορα, δηλαδή τον πατριάρχη.

Δύο από τις σημαντικότερες προσωπικότητες αυτής της περιόδου είναι ο πατριάρχης Μιχαήλ Κηρουλάριος και ο φιλόσοφος Μιχαήλ Ψελλός, το ιδιόμορφο πλέγμα των σχέσεων των οποίων και η εξέλιξή τους στη διάρκεια του χρόνου αποτελεί χαρακτηριστικό της ιδιάζουσας καταστάσεως του βυζαντινού κράτους κατ' εκείνη τη χρονική περίοδο. Πολύτιμο αρωγό και καθοδηγητή αποτελούν δώδεκα κείμενα του φιλοσόφου που αφορούν στον πατριάρχη, τα οποία συμβάλλουν στην αποτίμηση της προσωπικότητας των δύο προσώπων, κυρίως δε του συγγραφέως τους.

Στο σημείο αυτό πρέπει να σημειώσω ότι θα παραλείψω τα ειδικά βιογραφικά στοιχεία των δύο προσώπων, τα οποία εξάλλου είναι σε γενικές γραμμές γνωστά. Οφείλω, όμως, να αναφερθώ επιγραμματικά σε κάποιες από τις ιδιότητές τους ή σημεία-σταθμούς του βίου τους, η παράθεση των οποίων συμβάλλει στην καλύτερη δυνατή κατανόηση του υπό εξέτασιν θέματος. Ο Κωνσταντίνος Ψελλός, όπως ήταν αρχικά το όνομα του Μιχαήλ Ψελλού προτού καρεί μοναχός το 1055 μ.Χ., διετέλεσε δικαστής, υπογραμματέας, πρωτοασηκρήτης, βεστάρχης, παραδυναστεύων τῷ βασιλεῖ, διδάσκαλος, φιλόσοφος, μοναχός, ύπατος των φιλοσόφων, σύμβουλος αυτοκρατόρων. Ενεργώντας ανάλογα με τις περιστάσεις, απέκτησε σταδιακά τόση δύναμη, ώστε συνέβαλε αποφασιστικά στην ανάρρηση ή στην πτώση αυτοκρατόρων[3]. Επιπρόσθετα, υπήρξε συγγραφέας επιταφίων, εγκωμίων, επιστολών, πραγματειών και κυρίως της πολύτιμης πηγής του 11ου αιώνος, της *Χρονογραφίας*[4].

---

3. Σχετικά με το ρόλο που διαδραμάτισε ο Ψελλός στην εκθρόνιση του Ρωμανού Διογένη, βλ. Eva De Vries-Van Der Velden, Psellos, Romain IV Diogenes et Mantzikert, *Byzantinoslavica* 58 (1997) 274-310.

4. Η βιβλιογραφία όσον αφορά στον Μιχαήλ Ψελλό είναι απεριόριστη. Στην παρούσα περίσταση, θα μπορούσαν να αναφερθούν ορισμένα ενδεικτικά έργα. Βλ. Ε. Κριαρας, Ο Μιχαήλ Ψελλός, *Βυζαντινά* 4 (1972) 55-128, όπου παρέχονται αναλυτικές πληροφορίες για το βίο του Ψελλού. Επιπρόσθετα, βλ. Η. Hunger, Βυζαντινή Λογοτεχνία, Η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών, τ. Β', Ιστοριογραφία, Φιλολογία, Ποίηση, μτφρ. Τ. Κολιας, Κατερινα Συνελλη, Γ. Χ. Μακρης, Ιω. Βασσης, Αθήνα 1992 (= H. Hunger, Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner, v. II, München 1978) (στο εξής= Hunger, Βυζαντινή Λογοτεχνία), σ. 187-201.

5. Εξαιρετικά ενδιαφέρον για την ιστορία του σχίσματος είναι το πάντα διαχρονικό έργο του L. Bréhier, Le Schisme Oriental du XIe Siècle, Paris 1899 [=1968]. Βλ. επίσης, Ant. Michel, Humbert und Kerullarios. Studien. Erster Teil., Mit Einer Photographischen Tafel, [Quellen und Forschungen aus dem Gebiete der Geschichte, 21], Paderborn 1924, καθώς και St. Runciman, The Eastern Schism, A study of the Papacy and the Eastern Churches during the XIth and XIIth Centuries, Oxford 1955. Βλ. επίσης, Tia M. Kolbaba, The Legacy of Humbert and Cerularius: The Tradition of the 'Schism of 1054', στο: *Porphyrogenita. Essays on the*

Από την άλλη, ο εξαιρετικά φιλόδοξος πατριάρχης Μιχαήλ Κηρουλάριος (1043-1059 μ.Χ.), είναι κυρίως γνωστός για τη συνδρομή του στη διαμόρφωση δυσμενούς κλίματος στις σχέσεις της ανατολικής και της δυτικής εκκλησίας, που κατέληξε στο περιβόητο σχίσμα του 1054 μ.Χ.[5] Εξαιτίας της αναμφισβήτητης σπουδαιότητος του σχίσματος, η έρευνα όσον αφορά στο πρόσωπό του επικεντρώνεται στις πλείστες των περιπτώσεων γύρω από αυτό το αναμφισβήτητα μείζονος σημασίας γεγονός. Ο ρόλος του, όμως, δεν περιορίστηκε μόνο στα των σχέσεων των δύο εκκλησιών, αλλά κινούσε παρασκηνιακά και τα πολιτικά νήματα[6].

Από νωρίς είχε δείξει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την πολιτική, εκφράζοντας κατ' αυτό τον τρόπο τα φιλόδοξα σχέδιά του. Έλαβε ενεργά μέρος στη συνωμοσία εναντίον του Μιχαήλ Δ΄ το 1040 μ.Χ., όντας κατά μία άποψη αρχηγός της[7]. Τα σχέδιά του για τον αυτοκρατορικό θρόνο δεν πραγματοποιήθηκαν, διότι η συνωμοσία αποκαλύφθηκε και ο ίδιος, μαζί με τους συνεργάτες του, έχασαν τις περιουσίες τους και εστάλησαν στην εξορία[8]. Ο Κωνσταντίνος Θ΄ Μονομάχος, πρώην συνεργάτης του Κηρουλαρίου στη συνωμοσία αλλά αυτοκράτωρ πλέον, όταν τον είδε, τον έκρινε ως άξιο για τον πατριαρχικό θρόνο. Σύμφωνα με τον Ψελλό: *προσήκων ὁ ἀνήρ, ἀνεβόησε, τῷ ἀρχιερατικῷ τῆς Κωνσταντινουπόλεως θρόνῳ, ἐνθέῳ στόματι τὸ μέλλον προσαγορεύσας*[9]. Τελικά, ο Μιχαήλ Κηρουλάριος, αφού αναγκάστηκε

History and Literature of Byzantium and the Latin East in Honour of Julian Chrysostomides, CH. DENDRINOS, J. HARRIS, EIRENE HARVALIA-CROOK, JUDITH HERRIN (εκδ.), Aldershot 2003, σ. 47-61. Κείμενα που αφορούν στην πατριαρχία του Μιχαήλ Κηρουλαρίου, ορισμένα μάλιστα σχετιζόμενα με το σχίσμα, περιέχονται στο σπουδαίο έργο του J.-P. MIGNE, Patrologiae cursus completus omnium patrum, doctorum scriptorumque sive Latinorum, sive Graecorum., traditio catholica, v. 120, saeculum XI (1005 - 1073), Michael Cerularius Patriarcha, Belgium [χ.χ.], σ. 723-820. Επιπρόσθετα, βλ. V. GRUMEL, Les Regestes des Actes du Patriarcat de Constantinople, v. I: Les Regestes des Patriarches, fasc. III: Les Regestes de 1043 à 1206, Bucarest 1947, όπου αναφέρονται οι σωζόμενες επιστολές και άλλες πράξεις του Κηρουλαρίου κατά τη διάρκεια της πατριαρχίας του.

6. Για τον Κηρουλάριο, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το σχετικά πρόσφατο άρθρο του FR. TINNEFELD, Michael I. Kerullarios. Patriarch von Konstantinopel (1043-1058), *JÖB* 39 (1989) 95-127. Βλ. επίσης, E. AMANN, Michel Cérulaire, *Dictionnaire de Théologie Catholique* 10 (1928) 1677-1703.
7. Βλ. A. D. PAPANIKOLAOU, Church and State in Byzantium from 1043 to 1118, *Θεολογία* 54/2 (1983) 351-387, ιδιαιτέρως 354.
8. Ο Κηρουλάριος επέστρεψε από την εξορία το 1042, έτος κατά το οποίο αναγορεύθηκε αυτοκράτωρ ο Κωνσταντίνος Θ΄ Μονομάχος.
9. ΜΙΧΑΗΛ ΨΕΛΛΟΣ, Ὁ ἐγκωμιαστικὸς εἰς τὸν μακαριώτατον Πατριάρχην κῦρ Μιχαὴλ τὸν Κηρουλάριον, Κ. Ν. ΣΑΘΑΣ (εκδ.), Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη, τ. Δ΄, Παρίσι 1874, σ. 303-387 (στο εξής: ΨΕΛΛΟΣ, Εγκώμιο).

μετά την αποκάλυψη της συνωμοσίας να λάβει τη μοναχική κουρά, διαδέχθηκε στον πατριαρχικό θρόνο τον Αλέξιο Στουδίτη στις 25 Μαρτίου 1043. Η πατριαρχική εξουσία έδινε στον Κηρουλάριο τη δυνατότητα να αναμειγνύεται ενεργά στα πολιτικά δρώμενα της αυτοκρατορίας. Το 1057 μ.Χ. προκάλεσε κατά κάποιο τρόπο την πτώση του Μιχαήλ ΣΤ΄ και έστεψε αυτοκράτορα τον Ισαάκιο Κομνηνό, ο οποίος ξεπλήρωσε το χρέος του, δίνοντας του το δικαίωμα να διορίζει τους κληρικούς της Αγίας Σοφίας. Ο Κηρουλάριος φαινόταν πλέον απόλυτος κυρίαρχος. Οι σχέσεις τους όμως δεν παρέμειναν ιδανικές. Ο αυτοκράτορας έλαβε σειρά μέτρων εναντίον της εκκλησιαστικής ιδιοκτησίας που εξόργισαν τον πατριάρχη[10]. Η τελική πράξη γράφτηκε στις 8 Νοεμβρίου 1058, όταν ο πατριάρχης πήγε σε ένα μοναστήρι στα περίχωρα για τη γιορτή των Αρχαγγέλων. Βαράγγοι μισθοφόροι τον συνέλαβαν και τον εξόρισαν στην Ίμβρο[11]. Υπό αυτές τις συνθήκες, ο Μιχαήλ Ψελλός συνέγραψε την κατηγορία κατά Αρχιερέως το 1058. Ο πατριάρχης, όμως, δεν πρόλαβε να εμφανισθεί στο δικαστήριο εξαιτίας του πρόωρου θανάτου του.

Αρχικά, θα εξεταστούν οι επιστολές του Ψελλού προς τον Κηρουλάριο, οι οποίες ανέρχονται σε εννέα[12]. Οι επιστολές, στη συντριπτική τους πλειοψηφία, έχουν εκδοθεί από το Σάθα στη Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη. Μέσω αυτών των επιστολών, παρατηρείται μία κλιμάκωση στις σχέσεις των δύο προσώπων, μέχρι να οδηγηθούν αυτές στο Κατηγορητήριο και λίγο αργότερα στο άλλο άκρο, αυτό του Εγκωμίου[13].

---

10. Βλ. ΜΙΧΑΗΛ ΨΕΛΛΟΣ, Χρονογραφία, É. RENAULT (εκδ.), Michel Psellos Chronographie ou histoire d'un siècle de Byzance (976-1077), I-II, Paris 1926-1928 [=1967], σ. 83-110 (στο εξής: ΨΕΛΛΟΣ, Χρονογραφία). ΨΕΛΛΟΣ, Χρονογραφία, σ. 120. 1-10 (παρ. LX). Τα σχετικά με τις σχέσεις των δύο προσώπων στοιχεία θα εξεταστούν στη συνέχεια, στην ανάλυση των ανάλογων χωρίων της Χρονογραφίας.
11. ΨΕΛΛΟΣ, Εγκώμιο, ό.π., σ. 372.
12. Βλ. J. LJUBARSKIJ, Η προσωπικότητα και το έργο του Μιχαήλ Ψελλού. Συνεισφορά στην ιστορία του βυζαντινού ουμανισμού, μτφρ. ΑΡΓΥΡΩ ΤΖΕΛΕΣΙ, Αθήνα 2004 (= J. LJUBARSKIJ, Michail Psell. Ličnost' i tvoretvo, Moskva 1978) (στο εξής: LJUBARSKIJ, Μιχαήλ Ψελλός), σ. 127. Ο συγγραφέας σημειώνει ότι υπάρχουν άλλες δύο επιστολές, τις οποίες εκδίδει ο Σάθας και οι οποίες θα μπορούσαν κατά πάσα πιθανότητα να απευθύνονται στον πατριάρχη. Ωστόσο, αμφισβητείται η πατρότητά τους, πόσο μάλλον η ακριβής ταυτότητα του πατριάρχη αποδέκτη τους. Βλ. Κ. Ν. ΣΑΘΑΣ, Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη ή Συλλογή Ανεκδότων Μνημείων της Ελληνικής Ιστορίας, Μιχαήλ Ψελλού Ιστορικοί Λόγοι, Επιστολαί και άλλα Ανέκδοτα, τ. Ε΄, Παρίσι / Βενετία 1876 (στο εξής: ΣΑΘΑΣ, Μ.Β., τ. Ε΄), σ. 381-382, 420-421 (αρ. 139 και αρ. 162, αντίστοιχα).
13. Σώζεται, επίσης, ένα κείμενο αλχημείας που αποδίδεται στον Ψελλό, το οποίο έχει ως αποδέκτη κάποιον πατριάρχη, κατά πάσα πιθανότητα τον Κηρουλάριο. Βλ. Η. HUNGER, Βυζαντινή Λογοτεχνία, Η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών, τ. Γ΄, Μαθηματικά και Αστρονομία, Φυσικές Επιστήμες, Ιατρική, Πολεμική Τέχνη, Νομική Φιλολογία, Μουσική,

Στην πρώτη ομάδα επιστολών ανευρίσκονται πέντε επιστολές του Ψελλού, που απευθύνονται στον πατριάρχη και δεν παρέχουν ιδιαίτερα αξιόλογες πληροφορίες για τη διερεύνηση των σχέσεων των δύο προσώπων[14]. Οι επιστολές στο σύνολο τους δε μπορούν να χρονολογηθούν με ακρίβεια. Εντούτοις, στις τρεις πρώτες ανευρίσκονται στοιχεία που υποδηλώνουν ότι ο συγγραφέας τους ήταν μοναχός[15]. Από αυτές τις επιστολές, ιδιαίτερη μνεία πρέπει να γίνει στην υπ' αριθμόν 59. Μεταξύ άλλων, ο Ψελλός αναφέρει: *οὐ γὰρ προδώσω σοι τὸν ἰχθύν, οὐχ οὕτω φανοῦμαι περὶ τὸν εὐεργέτην ἀχάριστος*[16].

Στην επόμενη επιστολή[17], η οποία δεν περιέχει επαρκή στοιχεία για τη χρονολόγησή της[18], ο αδίκως κατατρεγμένος, κατά τη άποψή του, Ψελλός απευθύνεται στον πατριάρχη, προσπαθώντας με το γνώριμο ρητορικό του ύφος να κατανοήσει τις αιτίες των δυστυχιών του. Εκφράζοντας με εύγλωττο τρόπο τα παράπονα του, ζητά τη συμπόνια του. Τα λόγια του περιέχουν ένα ανάμεικτο συναίσθημα παραπόνου και θυμού: ... *ἁπλοῦς δὲ ὢν τὴν ψυχήν, ποικίλος ὑπείλημμαι, καὶ ὁ λόγος κακοτεχνία δοκεῖ, καὶ τὸ σοφῶς γράφειν εἰς ὑποψίαν κινεῖ, καὶ τὸ ἐρᾷν τῆς σῆς ὁμιλίας, πολυπραγμοσύνης δίδωσιν ἔμφασιν*[19].

Ξεχωριστό ενδιαφέρον παρουσιάζει μία επιστολή του Ψελλού, η οποία εντάσσεται σε έναν ευρύτερο κύκλο επιστολών που σχετίζονται με τους ανιψιούς του Κηρουλαρίου, τους οποίους ο ίδιος είχε στείλει να μαθητεύσουν δίπλα στο φιλόσοφο, όταν οι σχέσεις τους ήταν αγαθές και ο πατριάρχης αναγνώριζε προφανώς το εύρος των γνώσεων του Ψελλού και το κύρος του ως δασκάλου[20]. Η ευχαριστήρια επιστολή αφορά σε ένα θέμα της καθημερι-

---

μτφρ. Γ. Χ. ΜΑΚΡΗΣ, ΙΩΑΝΝΑ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ-ΑΓΟΡΑΣΤΟΥ, Τ. ΚΟΛΙΑΣ, ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΗ, ΣΠ. ΤΡΩΙΑΝΟΣ, Δ. ΓΙΑΝΝΟΥ, Αθήνα 1994 (= H. HUNGER, Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner, v. III, München 1978), σ. 99.

14. ΣΑΘΑΣ, Μ.Β., τ. Ε', ό.π., σ. 287-291, 422 (αρ. 56-59, 164).
15. Κατ' επέκταση, οι επιστολές θα πρέπει να χρονολογηθούν μεταξύ των ετών 1055, οπότε και ο Ψελλός εκάρη μοναχός και σίγουρα αρκετά πριν από το 1058, οπότε και οι σχέσεις των δύο προσώπων ψυχράθηκαν οριστικά και ο φιλόσοφος κλήθηκε να συντάξει το κατηγορητήριο.
16. ΣΑΘΑΣ, Μ.Β., τ. Ε', ό.π., σ. 291.
17. ΣΑΘΑΣ, Μ.Β., τ. Ε', ό.π., σ. 412-414 (αρ. 159).
18. Ο LJUBARSKIJ, Μιχαήλ Ψελλός, ό.π., σ. 126, θεωρεί ότι η επιστολή θα πρέπει να χρονολογηθεί μάλλον κατά τα έτη της βασιλείας του Κωνσταντίνου Μονομάχου και μάλλον προ του θανάτου της Ζωής. Ωστόσο, τα δεδομένα της επιστολής δεν πιστεύω ότι επιτρέπουν να προβούμε σε μία τέτοια εικασία με ασφαλές ποσοστό πιθανοτήτων.
19. ΣΑΘΑΣ, Μ.Β., τ. Ε', ό.π., σ. 413.
20. ΣΑΘΑΣ, Μ.Β., τ. Ε', ό.π., σ. 414-416 (αρ. 160). Μάλιστα, σε μία από τις επιστολές προς τους ανιψιούς του Κηρουλαρίου (αρ. 208, σ. 513) εντοπίζεται ένα ενδιαφέρον στοιχείο. Ο Ψελλός

νότητας. Ο Κηρουλάριος είχε στείλει στο φιλόσοφο, μέσω του ανιψιού του, ως δώρο ψάρια κι εκείνος έσπευσε να τον ευχαριστήσει. Η επιστολή πρέπει, επομένως, να γράφτηκε κατά τα έτη της μαθητείας των ανιψιών, κατά πάσα πιθανότητα προ του 1054, οπότε και ψυχράθηκαν οι σχέσεις των δύο προσώπων[21]. Ωστόσο, ο Ψελλός αφήνει να διαφανεί εμμέσως, κάτω από το περίβλημα των αγαθών σχέσεων, το παράπονό του: *οὐ πάνυ μοι νενόμισται ἡ δωρεὰ ἄμεσος, οὐ γὰρ ἀπὸ τῆς σῆς λαμβάνω ταύτην χειρός, ἀλλ ἕτεραί μοι χεῖρες τὸ δεδομένον διακομίζουσιν ... ὡς οὐδέποτέ μοι ἔδωκας ἔριφον, ἵνα μετὰ τῶν φίλων μου εὐφρανθῶ, ἀλλ' ὅτι με τῆς κοινῆς τραπέζης καὶ τῶν συντρόφων ἁλῶν*[22]. Το συγκεκριμένο απόσπασμα θυμίζει έντονα ένα ανάλογο χωρίο της επιστολής που εκδίδει ο Criscuolo και η οποία θα εξεταστεί στη συνέχεια. Ο Ψελλός αδυνατεί να κατανοήσει το λόγο που ο πατριάρχης δεν επιθυμεί να τον συναναστραφεί, αν και άνθρωποι έρχονται από τα πέρατα της γης μονάχα για να ακούσουν τους λόγους του[23]. Φαίνεται ότι η αδιαφορία του Κηρουλαρίου είχε πληγώσει το φιλόσοφο, ήδη σε αυτό το πρώιμο στάδιο, επηρεάζοντας τις σχέσεις των δύο προσώπων. Τα ψάρια αποτελούν το πρόσχημα της επιστολής. Η πραγματική αιτία είναι η δυσαρέσκεια του συγγραφέως της, ο οποίος αισθάνεται ότι συκοφαντείται και κυρίως ότι παραγκωνίζεται από τον πατριάρχη και τους ανθρώπους του περιβάλλοντός του.

Μία άλλη επιστολή του Ψελλού εκδίδεται από τον Weiss και τιτλοφορείται *Πρὸς τὸν πατριάρχην κῦρ Μιχαήλ*[24]. Χρονολογείται μεταξύ των ετών 1055-1056, περίοδο που ο συγγραφέας της ήταν μοναχός. Επομένως, οι σχέσεις φιλοσόφου και Κηρουλαρίου είχαν ήδη ψυχρανθεί, γεγονός που αντικατοπτρίζεται και στην υπό εξέτασιν επιστολή. Ουσιαστικά, η επιστολή αποτελεί μία ενδιαφέρουσα αναδρομή των σχέσεων των δύο προσώπων. Ο Ψελλός, αυτοπαρουσιαζόμενος ως αθώος και αδίκως κατατρεγμένος, παραπονείται διότι, όπως χαρακτηριστικά σημειώνει: *ἐγώ σε ὁμοῦ τε ἐξ ἀρχῆς εἶδον καὶ ἐπιτεθαύμακα τῆς ψυχῆς καὶ ὥσπερ ἀνάθημά σοι προσαρτώμενος*

σημειώνει: *...με τῶν ἄλλων ὑμεῖς ὀξύτερον διεγνώκατε, καὶ τῶν γε πλείστων καταπεφρονηκότες, τῶν ἐμῶν λόγων ἐξήρτησθε...*, υποδηλώνοντας με αυτό τον τρόπο τη στενή του σχέση με τους ανιψιούς, αλλά κυρίως την απόλυτη εξάρτηση των μαθητών από το δάσκαλο, τη θέση των οποίων στη διαμάχη δασκάλου-θείου δε γνωρίζουμε.

21. Ο LJUBARSKIJ, Μιχαήλ Ψελλός, ό.π., σ. 127 σημειώνει ότι η επιστολή θα πρέπει να τοποθετηθεί χρονικά επί Κωνσταντίνου Θ΄ Μονομάχου.
22. ΣΑΘΑΣ, Μ.Β., τ. Ε΄, ό.π., σ. 415.
23. Βλ. πιο κάτω, υποσημ. 34.
24. G. WEISS, Forschungen zu den noch night edierten Schriften des Michael Psellos, *Βυζαντινά* 4 (1972) 9-51 (στο εξής: WEISS, Psellos).
25. WEISS, Psellos, ό.π., σ. 46. 15-18.

ἦν καὶ εἰπόμην καὶ περιεῖπον πρὸς τὸ σὸν ἦθος ἀνακιρνώμενος[25]. Εντούτοις, ο Ψελλός δηλώνει ότι, παρά την αγαθότητά του, αδικήθηκε και κατατρέχθηκε από τον πατριάρχη. Επακολούθησε, βέβαια, η μεταβολή της συμπεριφοράς του πατριάρχη, εννοώντας, προφανώς, την περίοδο μετά την ομολογία πίστεως, την οποία περιγράφει στο Εγκώμιο, οπότε και ο Κηρουλάριος κατάλαβε, κατά τον Ψελλό, ότι *ἐσφαλε και του ἀνοιξε τις αγκάλες του*[26]. Ωστόσο, λίγο αργότερα, η διάθεση του Κηρουλαρίου μεταβλήθηκε ξανά και στράφηκε εναντίον του Ψελλού, ο οποίος, αυτοπαρουσιαζόμενος ως αιώνια μεγαλόψυχος, δηλώνει: *ἐγὼ μὲν οὖν οὐκ ἀρνήσομαι πώποτε τὴν ὁμολογίαν τῆς πίστεως ... ἀλλὰ κἂν αὖθις μισήσῃς, φιλήσω, κἂν φεύξῃ, διώξω, κἂν λοιδορήσῃς, ἀξιώσω ἤτοι ἐγκωμιάσω*[27].

Η σημαντικότερη, κατά τη γνώμη μου, επιστολή, που χρήζει ιδιαίτερης εξέτασης, είναι η εκτενέστερη. Τιτλοφορείται *Πρὸς τὸν Πατριάρχην κῦρ Μιχαήλ τὸν Κηρουλάριον*[28]. Θα πρέπει να χρονολογηθεί μετά την ψύχρανση των σχέσεων των δύο προσώπων το 1054 μ.Χ., οπότε ο Κηρουλάριος κάλεσε τον Ψελλό να απολογηθεί για τις θρησκευτικές του απόψεις, και σίγουρα πριν από τη σύνταξη του Κατηγορητηρίου (1058). Ο Ψελλός για να καταρρίψει τις κατηγορίες για ετεροδοξία αναγκάστηκε να δηλώσει εγγράφως την πίστη του[29]. Με αυτή την επιστολή αρχίζει να διαφαίνεται καθαρά πλέον η αντίθεση του φιλόσοφου και του πατριάρχη.

Κατά την περίοδο στην οποία τοποθετείται η συγγραφή του κειμένου, ο Ψελλός κατείχε μια αρκετά σημαντική θέση στην πολιτική σκηνή της αυτοκρατορίας. Ο Ισαάκιος πρέπει να είχε ήδη ισχυροποιηθεί και ο πατριάρχης είχε αρχίσει να παρεκτρέπεται, όσον αφορά στα όρια της εξουσίας του. Αφορά βασικά στη διαφορά των δύο χαρακτήρων: *Σὺ μὲν γὰρ ἐπουράνιος ἄγγελος, κατὰ τὸν Παύλου λόγον, ἐγὼ δὲ τοῦτο αὐτὸ ὅπερ εἰμί, φύσις λογικὴ μετὰ σώματος*[30]. Οι δύο άνδρες εκφράζουν δύο διαφορετικές κοσμοθεωρίες που χαρακτηρίζουν την κοινωνία των μέσων του 11ου αιώνα, το μυστικισμό και το χριστιανικό ουμανισμό[31]. Ο Ψελλός, ακόμα και αν μπο-

---

26. Βλ. πιο κάτω, υποσημ. 65.
27. WEISS, Psellos, ό.π., σ. 48. 108-112.
28. ΜΙΧΑΗΛ ΨΕΛΛΟΣ, Πρὸς τὸν Πατριάρχην κῦρ Μιχαὴλ τὸν Κηρουλάριον, M. CRISCUOLO (εκδ.), Epistola a Michele Cerulario, Testo Critico, Introduzione, Traduzione e Note [Byzantina et Neo-Hellenica Neapolitana, 3], Napoli 1973 (στο εξής: ΨΕΛΛΟΣ, Επιστολή).
29. Βλ. A. GARZYA, On Michele Psellos' Admission of Faith, *EEBΣ* 35 (1966/1967) 41-46.
30. ΨΕΛΛΟΣ, Επιστολή, ό.π., σ. 22. 18-21.
31. Βλ. M. ANGOLD, Imperial Renewal and Orthodox Reaction: Byzantium in the Eleventh Century, στο: *New Constantines. The Rhythm of Imperial Renewal in Byzantium, 4th-13th centuries*, P. MAGDALINO (εκδ.), Cambridge 1994, σ. 231-246, ιδιαιτέρως δε σ. 236.

ρούσε, δε θα ήθελε να μοιάσει στον Κηρουλάριο[32]. Ο ίδιος ο φιλόσοφος δηλώνει φύση που μεταβάλλεται, σε αντίθεση με τον Κηρουλάριο που παραμένει αμετακίνητος στις θέσεις του[33]. Μέμφεται, επίσης, τον πατριάρχη για την ελλιπή του μόρφωση και την απροθυμία του να γίνει φίλος του, κυρίως δε ακροατής των λόγων του[34]. Η θεολογία και η επιστήμη τους πηγάζουν από διαφορετικές αρχές[35].

Ο παντογνώστης Ψελλός εμφανίζεται ως αδίκως βαλλόμενος από το σκληρό πατριάρχη. Τον κατηγορεί ότι παρεμποδίζει το έργο του αυτοκράτορα εποφθαλμιώντας την πολιτική εξουσία. Συγκεκριμένα αναφέρει: *καὶ σὺ μὲν δημοκρατικὸς ὢν ἀνὴρ δυσχεραίνεις τὴν μοναρχίαν, ἐμοὶ δὲ τὸ πάλαι μὲν Ὁμήρειον, αὖθις δὲ Ἀριστοτέλειον πολλάκις ἀναφωνεῖται· 'εἷς κοίρανος ἔστω, εἷς βασιλεύς'*[36], δηλώνοντάς του με επιθετικό τόνο ότι δεν πρόκειται ποτέ να εξουσιάσει πολιτικά τους Βυζαντινούς[37].

Νομίζω ότι αυτή ακριβώς η επιστολή με τον έντονα ειρωνικό τόνο προλειαίνει το έδαφος για το Κατηγορητήριο που πρόκειται να επακολουθήσει, εκφράζοντας, κυρίως, την αντίθεση δύο κόσμων που δρουν στο Βυζάντιο κατά τα μέσα του 11ου αιώνα, αυτών δηλαδή που δέχονται το μυστικισμό και των λογίων, ή όπως χαρακτηριστικά τους αναφέρει ο P. Lemerle της *Κυβέρνησης των φιλόσοφων*[38]. Υπό αυτό το πρίσμα η επιστολή δεν είναι τίποτα άλλο παρά η καταδίκη του μυστικισμού ως τρόπου ζωής. Ο πατριάρχης παρουσιάζεται ως σκληρός, αδίστακτος, αδύναμος να αγαπήσει και να δημιουργήσει φιλίες, απόμακρος από το ποίμνιό του, ενώ επισημαίνεται κυρίως το γεγονός ότι εποφθαλμιά την πολιτική εξουσία. Αυτή την τελευταία παράμετρο, όπως ήταν φυσικό, δεν ήταν διατεθειμένος να παραβλέψει ο αυτοκράτορας. Σ' αυτό ακριβώς το χρονικό σημείο καλείται ο φιλόσοφος να βάλλει εναντίον του πατριάρχη με το Κατηγορητήριο. Βέβαια, προκειμένου να γίνει όσο το δυνατόν περισσότερο πειστικός, συνδυάζει και ορισμένες άλλες κατηγορίες, που ήταν σίγουρα δευτερεύουσας σημασίας, όχι μόνο για τον Ψελλό αλλά και για τον Ισαάκιο Κομνηνό.

Ολοκληρώνοντας τη μελέτη των επιστολών, το επόμενο κείμενο που παρουσιάζει ενδιαφέρον τιτλοφορείται *Πρὸς τὴν σύνοδον κατηγορία τοῦ ἀρχιερέως* και γράφτηκε το 1058 μ.Χ. με σκοπό την εξουδετέρωση του

32. Ψελλος, Επιστολή, ό.π., σ. 22. 21-22.
33. Ψελλος, Επιστολή, ό.π., σ. 22. 37 - 23. 39.
34. Ψελλος, Επιστολή, ό.π., σ. 25. 102-121.
35. Ψελλος, Επιστολή, ό.π., σ. 23. 47 - 23. 65.
36. Ψελλος, Επιστολή, ό.π., σ. 30. 230-232.
37. Ψελλος, Επιστολή, ό.π., σ. 30. 242-243.
38. Lemerle, Cinq études, ό.π., σ. 195.

πατριάρχη Μιχαήλ Κηρουλαρίου στη δίκη εναντίον του[39]. Απευθυνόμενος ο Μιχαήλ Ψελλός στην ιερά σύνοδο τονίζει εξ αρχής το σκοπό του λόγου: *ὁ μὲν οὖν σκοπὸς τοῦ λόγου τοιοῦτος, τὸ δὲ τέλος καί, πρὸς ὃ πάντα συννένευκε, καθαίρεσις μὲν ἀσεβείας, ἐπίδειξις δὲ εὐσεβείας, καὶ καινῶν μὲν δογμάτων καί, ὧν οὐκ ἴσμεν, στηλίτευσις, τῶν δὲ συνήθων καὶ ἀληθῶν ἑδραίωσις καὶ βεβαίωσις*[40]. Ο Ψελλός σημειώνει τις καινοτομίες, τις στηλιτεύει και δηλώνει ότι η σύνοδος θα επαναφέρει τελικά τα αληθινά σημεία της Χριστιανικής Πίστεως επανενώνοντας τους ευσεβείς Βυζαντινούς.

Ο συγγραφέας του Κατηγορητηρίου, αυτοπαρουσιαζόμενος ως υπερασπιστής του Χριστιανισμού, τονίζει ότι σε καμιά περίπτωση δεν εκφωνεί το λόγο εξαιτίας της προσωπικής του απέχθειας προς τον πατριάρχη. Αντίθετα, οι κατηγορίες στοχεύουν στο όφελος του πατριάρχη. Ο Ljubarkij εύστοχα αποκαλεί την τακτική του Ψελλού στο Κατηγορητήριο ως «ανάποδη λογική»[41]. Ο Ψελλός εμφανίζεται ως υπερασπιστής της Πίστεως. Δηλώνει ότι θα καταγράψει ένα προς ένα τα παραπτώματα του Κηρουλαρίου αρχίζοντας από την κατηγορία περί αιρετικών θέσεων[42]. Ο πατριάρχης αρνείτο τα δόγματα των Οικουμενικών Συνόδων και τους Κανόνες των Πατέρων, αυτοπαρουσιαζόμενος ως πιστός ακόλουθος της φιλοσοφίας των Χαλδαίων, γεγονός που συνεπάγεται πίστη σε πνεύματα, ξόρκια, μαντείες και μια ιεραρχία θεοτήτων[43]. Αυτή η περίεργη αναγέννηση του αρχαίου ελληνικού παρελθόντος μέσω του Δελφικού Τρίποδα και της Κασταλίας πηγής, σε συνδυασμό με το χαλδαϊσμό, το μιθραϊσμό και το νεστοριανισμό συνθέτουν τη βασική γραμμή της κατηγορίας του αρχιερέα[44].

Η δεύτερη σοβαρή κατηγορία κατά αρχιερέως αφορά στις αξιώσεις του πατριάρχη για την εξουσία και στο ρόλο που διαδραμάτισε στην εξέγερση εναντίον του Μιχαήλ ΣΤ΄ Στρατιωτικού[45]. Ο Ψελλός, αν και τονίζει ότι *ἐπίσκοπος ἢ πρεσβύτερος ἢ διάκονος κοσμικὰς φροντίδας μὴ ἀναλαμβανέ-*

39. ΜΙΧΑΗΛ ΨΕΛΛΟΣ, Πρὸς τὴν σύνοδον κατηγορία τοῦ ἀρχιερέως, G. T. DENNIS (εκδ.), Michaelis Pselli Orationes Forenses et Acta [Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana], Stutgardiae - Lipsiae 1994, σ. 1-103 (στο εξής: ΨΕΛΛΟΣ, Κατηγορητήριο).
40. ΨΕΛΛΟΣ, Κατηγορητήριο, ό.π., σ. 2. 9-14.
41. Βλ. LJUBARSKIJ, Μιχαήλ Ψελλός, ό.π., σ. 138.
42. ΨΕΛΛΟΣ, Κατηγορητήριο, ό.π., σ. 3. 40 - 4. 72.
43. Βλ. και ΨΕΛΛΟΣ, Κατηγορητήριο, ό.π., σ. 14. 342 - 15. 366, όπου επισημαίνεται η πίστη στην αγέννητη ύλη και στην ιεραρχία των θεών.
44. ΨΕΛΛΟΣ, Κατηγορητήριο, ό.π., σ. 6. 131 - 10. 223.
45. ... *τὸν ἀρχιερέα τηνικαῦτα πάντας μὲν τυράννους ὑπερβεβληκότα, ἅπαν δὲ θράσος ὑπερπηδήσαντα, παντὸς δὲ ὁσίου καταφρονήσαντα καὶ ἀτεχνῶς μανέντα καὶ τῶν ἁγίων ἀκριβῶς κατολιγωρήσαντα*. ΨΕΛΛΟΣ, Κατηγορητήριο, ό.π., σ. 49. 1304-1307.

τω[46], παραδέχεται ότι η πολιτική κατάσταση την περίοδο εκείνη βρισκόταν σε εξαιρετική σύγχυση. Ο πατριάρχης άδραξε την ευκαιρία προκειμένου να αναμειχθεί ενεργά στα πολιτικά δρώμενα, ούτως ώστε να καρπωθεί τα μεγαλύτερα δυνατά οφέλη[47]. Σύμφωνα με το Κατηγορητήριο, ο Κηρουλάριος ήταν νεκρόσυλος, τυμβωρύχος, ξεδιάντροπος, βωμολόχος, ασεβής και ανίκανος να αγαπήσει οιονδήποτε, δημιουργούσε ερωτικές σχέσεις με πολλές γυναίκες, ντροπιάζοντας όχι μόνο τον εαυτό του αλλά και το υψηλό του αξίωμα.

Ο Ψελλός, συνοψίζοντας τα παραπτώματα του πατριάρχη, σημειώνει: *τί πρῶτον θρηνήσω; τί δὲ ὕστατον ἀποδύρωμαι; τοῦ ναοῦ τὴν κατάλυσιν˙ τοῦ ἁγιάσματος τὴν καθαίρεσιν; τὴν τῶν θείων εἰκόνων ἀναίρεσιν; τὴν καινὴν ταύτην τυμβωρυχίαν; εἶτά με ἐρωτᾶτε, ἀντὶ ποίων ἀδικημάτων τὸ καθαρτήριον αὐτῷ πόμα κεκέρασται; ἀντὶ τῶν ναῶν οὓς κατέστρεψεν; ἀντὶ τῶν εἰκόνων ἃς ἀνεῖλεν; ἀντὶ τῶν ἀδύτων ἃ κατηδάφισεν; ἀντὶ τῶν ἱερῶν ἃ σεσύληκεν; ἀντὶ τῶν τύμβων οὓς ἀνώρυξεν; ἀντὶ τῶν σωμάτων ἃ διέσπειρεν; εἰ γὰρ οὐδὲ πρὸς οὐδὲ ἓν τούτων ἀρκοῦσαν ἔστιν εὑρεῖν τιμωρίαν, ἐπὶ πᾶσι πόσοις ἂν θανάτοις ἀναιρεθείη; εἰ γὰρ μόνον τὸν ναὸν καταστρέψας ὡς ἀσεβήσας ἐκρίνετο, τὰ λοιπὰ προσθεὶς ἐξαιρεθείη ἂν τοῦ ἐγκλήματος; ἐγὼ δὲ οὐδ εὑρεῖν δεδύνημαι οὔτ ὄνομα, ᾧ τοῦτον ἐνταῦθα καλέσαιμι, οὔτ ἔγκλημα, ὑφ ὃ ὑπάγοιμι. ἀλλ ὥσπερ εἴ τις σύνθετον ζῷον ἰδὼν κατὰ τὴν μυθευομένην ἐκείνην χίμαιραν πολλαῖς μὲν καὶ διαφόροις διαπεπλασμένον ταῖς κεφαλαῖς, οὐδὲν δὲ ἧττον καὶ τὰ κατόπιν διῃρημένον, οὐκ ἂν εἴποι, τί ποτέ ἐστι τὸ ὁρώμενον - τοῦτο δὴ κἀγὼ ἐνταυθοῖ πέπονθα - οὕτω δὴ πολυμιγές τι κακὸν τὸ δεικνύμενον καὶ οὐκ ἄν τις ῥᾳδίως κατονομάσειεν*[48].

Με την ολοκλήρωση της μελέτης του Κατηγορητηρίου γίνεται αντιληπτή η αξιοθαύμαστη ρητορική δεινότητα του Ψελλού. Καταφέρνει κάτι που μόνο ένας άνθρωπος με τις ικανότητες του Ψελλού θα μπορούσε να κατορθώσει. Ενώ έχει κατηγορήσει με τόσο σκληρό τρόπο τον πατριάρχη Μιχαήλ

46. Ψελλος, Κατηγορητήριο, ό.π., σ. 61. 1657-1658.

47. *οὕτω δὴ καὶ ὁ ἱερατικὸς οὗτος τύραννος ἐπὶ τὸ ἄδυτον ἱλαστήριον, ἐπὶ τὸ ἄβατον ὄρος καὶ ἀπρόσιτον τοῖς πολλοῖς, μᾶλλον δὲ πᾶσιν ὁμοῦ καὶ πρὸ πάντων ἐκείνῳ, λῃστρικῶς εὐθὺς καὶ πολεμικῶς ὥρμησεν. ἀλλά με φρίκη καὶ τρόμος ἔχει καὶ ἰλίγγου καὶ σκοτοδίνης πληροῦμαι τοιούτους λόγους ἐλίττων, ὧν ἐκεῖνος τὴν πρᾶξιν ἐθάρσησεν. ὦ νυκτὸς ἐκείνης, καθ ἣν πάλιν Ἰούδας καὶ προδοσία, καὶ ὁ δεσπότης οἷα Πιλᾶτος κρίνων, ὁ αὐτὸς καὶ ὡς Καϊάφας ἱερατεύων, καὶ σπεῖρα καὶ ὁ μυρίαρχος, καὶ θεὸς αὖθις οὐ προδιδόμενος μὲν καὶ σταυρούμενος, ποσὶ δὲ ἀνιέροις καταπατούμενος. ὦ τῶν θείων κρατήρων, ὦ τῆς ἱερᾶς τραπέζης, ὦ τῆς ἀναιμάκτου θυσίας φονικοῖς μιαινομένης τοῖς αἵμασιν, ὦ τῆς ἀνεξικακίας τοῦ λόγου καὶ τῆς ἀπείρου μακροθυμίας.* Ψελλος, Κατηγορητήριο, ό.π., σ. 54. 1463 - 55. 1476.

48. Ψελλος, Κατηγορητήριο, ό.π., σ. 78. 2128-2147.

Κηρουλάριο, δίνει την εντύπωση ότι όλα αυτά έγιναν με μοναδικό μέλημα το συμφέρον του αρχιερέα. Αναμφισβήτητα, ο Ισαάκιος Κομνηνός δε θα μπορούσε να αναθέσει σε άλλο πρόσωπο, καταλληλότερο από τον Ψελλό, την αποστολή κατηγορίας του μεγάλου Αρχιερέα, διότι και ο ίδιος ο Ψελλός ήθελε όσο και ο αυτοκράτορας, αν όχι περισσότερο, να απομακρυνθεί ο πατριάρχης, που τον είχε διαβάλλει κατά το παρελθόν. Η Κατηγορία αποτελεί τρόπον τινά προσωπική υπόθεση.

Το επόμενο κείμενο είναι η *Χρονογραφία*, ιδιαιτέρως δε τα χωρία που σχετίζονται με το πραξικόπημα του Ισαακίου Κομνηνού κατά του Μιχαήλ ΣΤ' και τη στάση του Κηρουλαρίου στην εκθρόνιση του τελευταίου, τα οποία συνετάχθησαν μεταξύ των ετών 1059 έως 1065 μ.Χ.[49] Ο Ψελλός επαναλαμβάνει, με περισσότερες λεπτομέρειες, τα όσα ανέφερε στο Κατηγορητήριο σχετικά με το πραξικόπημα, σημειώνοντας βέβαια και το δικό του «σωτήριο» ρόλο για την αίσια έκβαση των γεγονότων. Ο φιλόσοφος, πολιτικός και διπλωμάτης Ψελλός εξυψώνει τον εαυτό του σε τέτοιο βαθμό, ώστε προκαλεί την καχυποψία ακόμα και του πιο ευνοϊκού αναγνώστη.

Όσον αφορά στο ρόλο του πατριάρχη κατά τη διάρκεια της εξέγερσης εναντίον του Μιχαήλ ΣΤ', ο Ψελλός τον ψέγει εμμέσως για τη γρήγορη εγκατάλειψη του αυτοκράτορα και την προσχώρησή του στο στρατόπεδο των στασιαστών, διαδραματίζοντας μάλιστα ηγετικό ρόλο. Τονίζει ότι οι ταραξίες, αφού μπήκαν στον ιερό περίβολο της Αγίας Σοφίας, *τὸν πατριάρχην ῥᾷστα καταβιβάσαντες κορυφαῖον τοῦ χοροῦ πεποιήκασιν*[50]. Στο σημείο αυτό ενδεικτική των σχέσεων του Κηρουλαρίου και του Ψελλού είναι η λέξη *ῥᾷστα*. Ας υπενθυμίσουμε ότι αυτό το μέρος της Χρονογραφίας γράφτηκε στα χρόνια της βασιλείας του Κωνσταντίνου Δούκα (1059-1067 μ.Χ.), συγγενούς του Κηρουλαρίου, αφού είχε παντρευτεί την ανιψιά του Ευδοκία Μακρεμβολίτισσα. Είναι φυσικό ο εύστροφος και πάντα διπλωμάτης Ψελλός να μην επιθυμούσε να κατηγορήσει με δριμύτητα τον αρχιερέα, όπως είχε πράξει στο Κατηγορητήριο, για να μη χάσει την όποια εύνοια του τότε αυτοκράτορα. Ωστόσο, δεν παραλείπει να επιρρίψει τις ευθύνες για το πραξικόπημα στον πατριάρχη. Τονίζει την αντίθεση Κομνηνού - Κηρουλαρίου σημειώνοντας ότι ο Ισαάκιος είχε εξασφαλίσει πιθανόν την υιοθεσία του από τον αυτοκράτορα Μιχαήλ ΣΤ' και κατ' επέκταση τη νόμιμη διαδοχή. Ο Κηρουλάριος δεν ανεχόταν τον παραγκωνισμό του και κίνησε την εξέγερση στην Κωνσταντινούπολη[51].

---

49. Ψελλος, Χρονογραφία, ό.π., σ. 106. 16-17 (παρ. XXXVI).
50. Ψελλος, Χρονογραφία, ό.π., σ. 102. 10-25 (παρ. XXXV).
51. Στο σημείο αυτό κρίνω σκόπιμο να αναφερθούν ορισμένα γεγονότα που αφορούν στη σχέση

Η βασιλεία του Ισαακίου Κομνηνού, παρότι είχε ξεκινήσει με τους καλύτερους οιωνούς, δε στέφθηκε από απόλυτη επιτυχία εξαιτίας σειράς σφαλμάτων του αυτοκράτορα[52]. Η περικοπή μεγάλου μέρους των χρημάτων που δίδονταν στις εκκλησίες, σε συνδυασμό με την αντιμοναστική πολιτική του και τις παρεμβάσεις του στη διοίκηση της Αγίας Σοφίας, προκάλεσαν την τελική ρήξη στις σχέσεις των άλλοτε φίλων, Κομνηνού και Κηρουλαρίου[53]. Ο πατριάρχης, που δεν απέκρυψε ποτέ τις ηγετικές του διαθέσεις, αντέδρασε και απείλησε τον αυτοκράτορα με εξέγερση. Έφερε τα αυτοκρατορικά διάσημα και απειλούσε συνεχώς τον Ισαάκιο λέγοντάς του τον εξής δημοτικό λόγο: *εώ σε έκτισα, φούρνε, εώ ίνα σε χαλάσω*[54]. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι ο λαός αγαπούσε τον πατριάρχη και ο ίδιος αισθανόταν πιθανότατα ιδιαίτερα υπερήφανος για τη στάση του στο σχίσμα, καθώς και για το ρόλο που διαδραμάτισε στην ενθρόνιση του Ισαακίου. Ίσως, μάλιστα, δίκαια να θεωρούσε ότι ο αυτοκράτορας όφειλε σε μεγάλο βαθμό σ' αυτόν την εξουσία του και γι' αυτό ήταν υποχρεωμένος να την αναγνωρίζει ως ανώτερη από τη δική του. Οροθετώντας ο Ψελλός τη διαμάχη των δύο προσώπων θεωρεί ότι ο Κηρουλάριος εξαιτίας του χαρακτήρα του προκάλεσε την αντιπαράθεση, ενώ ο Ισαάκιος Κομνηνός έγραψε απλά το τέλος της[55].

Τα σχετικά με την εξορία και το θάνατο του πατριάρχη ο Ψελλός δηλώνει ότι θα τα εξιστορήσει στη συνέχεια της Χρονογραφίας[56]. Η δήλωση αυτή του Ψελλού πραγματοποιήθηκε με το Εγκώμιο του Κηρουλάριου, όπου και αναφέρεται η καθαίρεσή του. Αυτή, επομένως, η σημείωση ενισχύει τη θέση που θέλει το Εγκώμιο να γράφτηκε μετά τη Χρονογραφία, δηλαδή μετά το 1065. Πιθανότατα, όμως, ο Ψελλός να είχε ήδη κατά νου τη συγγραφή του.

Μολονότι με τη Χρονογραφία ο Ψελλός δεν έχασε την ευκαιρία να επιρρίψει σοβαρές κατηγορίες, αν και συχνά εμμέσως, εναντίον του Κηρουλαρίου, με την ολοκλήρωση της συγγραφής του έργου διαπιστώνεται μία σημα-

---

του πατριάρχη Μιχαήλ Κηρουλαρίου και του αυτοκράτορα Ισαακίου Κομνήνου, όπως παρουσιάζονται μέσα από τη Χρονογραφία. Τα στοιχεία αυτά σε συνδυασμό με την εξέταση των θέσεων του Ψελλού θα μας βοηθήσουν στη σκιαγράφηση των προσωπικοτήτων του Ψελλού και του Κηρουλαρίου.

52. Ψελλος, Χρονογραφία, ό.π., σ. 120. 1-10 (παρ. LX).
53. Βλ. Κ. Ν. Σαθας, Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη, τ. Δ', Παρίσι 1874, Εισαγωγή, σ. LXXXVI. Η Ioli Kalavrezou-Maxeiner, "Silvester and Keroularios", *JÖB* (1982) 453-458 εξετάζει την αυτοκρατορική συμπεριφορά του Κηρουλαρίου μέσα από ένα Ψαλτήρι του 11ου αιώνα της Βατικανής βιβλιοθήκης και το σταυρό του πατριάρχη.
54. Ψελλος, Χρονογραφία, ό.π., σ. 123. 8-11 (παρ. LXV).
55. Ψελλος, Χρονογραφία, ό.π., σ. 123. 7-8 (παρ. LXV).
56. Ψελλος, Χρονογραφία, ό.π., σ. 123. 20-23 (παρ. LXV).

ντική αλλαγή, ιδιαιτέρως δε σε σύγκριση με την επιστολή και το Κατηγορητήριο. Ο Ψελλός επισημαίνει τη μεγάλη εκτίμηση που έτρεφε για το νεκρό και ακίνδυνο πλέον πατριάρχη. Προσαρμόζεται, επομένως, στις καταστάσεις, εφόσον η αυτοκράτειρα ήταν συγγενής του πατριάρχη. Συγκεκριμένα, σημειώνει ότι ως διάδοχος του Κηρουλαρίου στον πατριαρχικό θρόνο επελέγη ο Κωνσταντίνος Λειχούδης, καλός φίλος του Ψελλού, τον οποίο θεωρούσε άξιο διάδοχο ενός πατριάρχη μεγάλου διαμετρήματος, εξομοιώνοντάς τον τρόπον τινά με τον αποθανόντα Κηρουλάριο: *τῇ δὲ διαδοχῇ τῆς λειτουργίας τοῦτον τετίμηκεν, ἄνδρα προσενεγκὼν τῷ Θεῷ καὶ κοσμήσας τῷ σχήματι, ὃν δὴ ὅ τε προλαβὼν βίος ἀνέγκλητον ἔδειξε καὶ ἀπαράμιλλον, καὶ τοῖς πρώτοις σοφοῖς ὁ λόγος ἐγνώρισεν*[57].

Το τελευταίο κείμενο είναι *ὁ ἐγκωμιαστικὸς εἰς τὸν μακαριώτατον Πατριάρχην κῦρ Μιχαὴλ τὸν Κηρουλάριον*. Ο επιτάφιος λόγος έχει τη μορφή βιογραφίας του πατριάρχη, αναφερόμενος σχεδόν αποκλειστικά σε ενέργειες που ανυψώνουν το ήθος και το χαρακτήρα του. Ο λόγος αυτός θεωρείται ότι γράφτηκε μετά το 1063 μ.Χ., κατά παρότρυνση του Ιωάννη Ξιφιλίνου. Κατά μία άλλη όμως άποψη, εξίσου πιθανή, ο Ψελλός συνέγραψε τον επιτάφιο ύστερα από παρότρυνση της αυτοκράτειρας Ευδοκίας, η οποία ήθελε να εξαλείψει κάθε μελανό σημείο που αμαύρωνε τη μνήμη του πατριάρχη[58]. Προσωπικά, δε νομίζω ότι ο Ψελλός είχε ανάγκη οποιασδήποτε παρότρυνσης. Γνωρίζουμε την ικανότητά του να αλλάζει έγκαιρα πολιτικό στρατόπεδο και να ελίσσεται. Ήταν βέβαιος για τη δυσαρέσκεια της αυτοκράτειρας και θα προσπαθούσε με κάθε τρόπο να ανατρέψει τη δυσμενή για αυτόν κατάσταση. Η προσπάθεια κολακείας της βασίλισσας καταδεικνύεται εντονότερα στις επαινετικές αναφορές του Εγκωμίου στον αδερφό του Κηρουλαρίου, πατέρα της αυτοκράτειρας[59].

---

57. Ιω. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Ιστορία Βυζαντινού Κράτους (565-1081), τ. Β΄, Θεσσαλονίκη 1987, σ. 510-511.

58. *ἡ τοῦ Θεοῦ δημιουργία καὶ πρόνοια τοῖς ἀδελφοῖς ἐπίσης σχεδὸν εἰπεῖν ἤρκεσε. γεγόνασι γοῦν ἄμφω καὶ τὰ σώματα καὶ τὰς ψυχὰς ὅμοιοι.* Παρ' όλη την κοινή τους παιδεία δεν είχαν τα ίδια ενδιαφέροντα. Ο Μιχαήλ σαγηνευόταν από τη φιλοσοφία, τη διαλεκτική, τη μεταφυσική, τη φυσική, την αστρονομία, ενώ ο αδερφός του ασχολούταν με την ποίηση. Ο μεγαλύτερος επέλεξε να παντρευτεί *καὶ τὴν ἀρίστην ἑλόμενος, τοὺς ἀρίστους ἀπέτεκε*, αντίθετα, ο μικρότερος προτίμησε έναν πνευματικότερο βίο. ΨΕΛΛΟΣ, Εγκώμιο, ό.π., σ. 310-312.

59. ΨΕΛΛΟΣ, Εγκώμιο, ό.π., σ. 305. Ο Ψελλός στη συνέχεια του Εγκωμίου συνοψίζει με εύγλωττο τρόπο τις αρετές του πατριάρχη: ... *ἀνδρὶ οὐ χρημάτων μόνον καὶ κτημάτων καταφρονήσαντι, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ σῶμα περιφρονήσαντι... μεγαλοπρεπὴς ὢν τὸ ἦθος καὶ ὑψηλὸς τὴν διάνοιαν... τὸ δὲ τῆς διαίτης εἶδος καὶ ἡ περὶ ἐκεῖνον δορυφορία... ἀσκητικὰ πάντα καὶ ὄρεια. Οὐ τάπητες ἁλουργοὶ εἰς ὕπνον ἐκείνῳ ἐξήρκουν... ῥάκος δὲ τὸ περίβλημα... Οὐκ ὀψοποιοὶ τοῦτο ἀκριβεῖς τὴν [τέχνην τὰ ὄ]ψα κατακαρυκεύοντες, οὐδὲ πολυτελὴς αὐτῷ ἡ τράπεζα ἦν.* ΨΕΛΛΟΣ, Εγκώμιο, ό.π., σ. 339.

Οι συνθήκες κάτω από τις οποίες γράφτηκε το έργο είναι αρκετά ιδιόμορφες. Το 1058 μ.Χ., όπως προαναφέρθηκε, ο Μιχαήλ Ψελλός ανέλαβε και συνέταξε το Κατηγορητήριο του τότε πατριάρχη. Το 1059 μ.Χ. οι συνθήκες, όμως, είχαν μεταβληθεί. Ο νέος αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Γ΄ Δούκας, φίλος και συμμαθητής του Ψελλού, ήταν συγγενής εξ αγχιστείας του Κηρουλαρίου.

Αναφερόμενος ο Ψελλός στον *μεγάλον καὶ θεῖον πατέρα*[60], τονίζει ότι το μέγεθος της αρετής του Κηρουλαρίου είναι ανυπέρβλητο, γι' αυτό θα αναφερθεί σε όλες τις αρετές του για να μη χαθούν εξαιτίας της λήθης, με απώτερο στόχο να αποτελέσουν πρότυπο συμπεριφοράς για τις μέλλουσες γενιές[61].

Αρχίζοντας από την παιδική του ηλικία, μακαρίζει τους γονείς του και προβαίνει στη σταδιακή αποκάλυψη των αρετών του. *Ἀπὸ γὲ τῶν κρειττόνων καὶ σεμνοτέρων, νοῦ βεβήκοτος, λογισμοῦ καθεστηκότος, ψυχῆς γενναίας, ἀγχινοίας καὶ σταθηρότητος, καὶ ὅσοις ὁ ἔσω κεκόσμηται ἄνθρωπος*, μοιάζει με ανατέλλοντα ήλιο[62]. Η αλλαγή στη συλλογιστική πορεία του Ψελλού είναι πλέον έκδηλη, όταν επανέρχεται στο γεγονός της συνωμοσίας εναντίον του Μιχαήλ Δ΄. Βεβαιώνοντας για τις αγνές προθέσεις του Κηρουλαρίου, θεωρεί τη σύλληψη και την καταδίκη του όχι απλά άδικη, αλλά απότοκο της ζηλοτυπίας και του φόβου του αυτοκράτορα[63], ο οποίος τον υποχρέωσε μάλιστα να ενδυθεί το μοναχικό σχήμα απαλείφοντας οριστικά την απειλή. *Αὐτὸς ἀνθίσταται, οὐχ ὡς τὸ πρᾶγμα μισῶν, οὐδ' ἀποπεμπόμενος τὴν κρείττω μεταβολήν, ἀλλ' ὑπὲρ τοῦ πνεύματος αἰσχυνόμενος, ἵνα μὴ τέλος αὐτῷ καταδίκης ἡ πρὸς Θεὸν οἰκίωσις γένηται*[64]. Η απροθυμία του να αποδεχθεί την απόφαση του αυτοκράτορα παρουσιάζεται ως δείγμα ευσεβείας.

Παρόμοια στάση επέδειξε και κατά την επιλογή του για τον πατριαρχικό θρόνο επί Κωνσταντίνου Θ΄ Μονομάχου, ενώ ήταν μοναχός. Αφού πείσθηκε, «απρόθυμα» για μία ακόμα φορά, να αναλάβει τον ύψιστο θρησκευτικό ρόλο, εργάστηκε με σωφροσύνη, δικαιοσύνη και αυτοθυσία. Ο βίος του διαιρείται σε δύο μέρη, την ασκητική του διάσταση και την αρχιερατική τελειότητα. Ατρόμητος, προκειμένου για το συμφέρον του ποιμνίου του, άλλαξε την πορεία των σχέσεων ανατολικής και δυτικής εκκλησίας. Στα πλαίσια της

60. Ψελλος, Εγκώμιο, ό.π., σ. 304-305.
61. Ψελλος, Εγκώμιο, ό.π., σ. 308-309.
62. *ὡς ἀναμάρτητον ἐμαρτύρησαν, τοῦτον ἐκεῖνος ὑπό μείζονα καταδίκην ποιεῖ*. Ψελλος, Εγκώμιο, ό.π., σ. 314-316.
63. Ψελλος, Εγκώμιο, ό.π., σ. 318.
64. Ψελλος, Εγκώμιο, ό.π., σ. 348-351.

διαμάχης του με τη δυτική εκκλησία, ο πατριάρχης απολαμβάνει την αμέριστη υποστήριξη και το θαυμασμό του Ψελλού[65].

Επιπρόσθετα, ο Ψελλός επισημαίνει ιδιαιτέρως τις σχέσεις του ιδίου με τον Κηρουλάριο κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Κωνσταντίνου Μονομάχου. Ο Μιχαήλ Κηρουλάριος είχε καλέσει τον Ψελλό για να εξετάσει τις θεολογικές του θέσεις[66]. Η αντιπαράθεσή τους εντοπίζεται επομένως ήδη επί Μονομάχου. Ενδιαφέρον προκαλεί το γεγονός, ότι ο Ψελλός επιρρίπτει ευθύνες σε ορισμένα πρόσωπα τα οποία έστρεψαν τον πατριάρχη εναντίον του, διότι θεωρούσε ότι δεν ήταν δική του πρωτοβουλία ή προϊόν προσωπικής αντιπάθειας. Ο πατριάρχης όχι μόνο αθώωσε τον Ψελλό αλλά και τον αγάπησε ιδιαιτέρως: *ὡς δ' ἤκουσεν ἅ τε ἐκεῖνοι εἰρήκεσαν, καὶ ὁπόσα ἐγὼ αὐτίκα πρὸς ἐκεῖνα συνεπορισάμην καὶ προσευπόρηκα, πατρικαῖς με ἀγκάλαις παραυτίκα περιλαβὼν πυκνά μοι τὴν κεφαλὴν κατεφίλησεν, ἡδέως τὰ ἐμὰ τῶν ἐκείνων ἀνταλλαττόμενος καί με τιθεὶς ὑπὲρ πᾶσαν τιμήν*[67]. Ωστόσο, ο Ψελλός παραδέχεται ότι, εάν υπήρχε κάποιο δείγμα μικροψυχίας αργότερα, θα πρέπει να ανιχνεύσουμε ακριβώς εκεί την αφορμή. Στο σημείο αυτό νομίζω ότι ο συγγραφέας αναφέρεται στην Κατηγορία αρχιερέως που συνέταξε επί Ισαακίου Κομνηνού[68].

Όσον αφορά στο ρόλο που διαδραμάτισε ο πατριάρχης στη συνωμοσία κατά του Μιχαήλ ΣΤ', η στάση του κατά το Εγκώμιο ήταν αρχικά ουδέτερη[69], όταν, όμως, η κατάσταση ήταν έκρυθμη, επενέβη σαν ικανός πηδαλιούχος και χωρίς ουδεμία ανιδιοτέλεια έσωσε την αυτοκρατορία προτείνοντας στον αυτοκράτορα Μιχαήλ ΣΤ' να εγκαταλείψει τα εγκόσμια και να αφιερωθεί στο Θεό. Οι σχέσεις του, όμως, με τον Ισαάκιο Κομνηνό, ήταν ιδιαίτερα τεταμένες. Ο αυτοκράτωρ *...ὑπώπτευε τὸ ἀνένδοτον καὶ ἐδεδίει περὶ τῶν καθ' ἑαυτὸν πραγμάτων, ὁρῶν ὅτι καὶ τὸ πλῆθος ἐκείνῳ ταχὺ συρρέουσι καὶ τοῖς ἐκείνου ἄγοιντο νεύμασι*[70]. Το τεράστιο λαϊκό έρεισμα προκαλούσε, αν μη τι άλλο, την καχυποψία του αυτοκράτορα. Ο ευπροσάρμοστος Ψελλός δηλώνει συντετριμμένος για τον τρόπο που υβριζόταν, εξευτελιζόταν, συρόταν στα δικαστήρια και ατιμαζόταν ο ενάρετος πατριάρχης:

Εἶδον ἐγὼ τηνικαῦτα τὸν ἄνδρα, καὶ ἰδὼν ἐδάκρυσα μέν, πῶς γὰρ οὔ; τὸ γὰρ θέαμα καὶ λίθους εἰς πηγὰς δακρύων ἐρρήγνυεν· ἄνθρωπος εἰς

---

65. Ό.π., υποσημ. 29.
66. ΨΕΛΛΟΣ, Εγκώμιο, ό.π., σ. 355.
67. ΨΕΛΛΟΣ, Εγκώμιο, ό.π., σ. 355-356.
68. *δυεῖν τότε γεγονότων ἀντιπάλων τιμημάτων, μέσος ἐκεῖνος ἐφειστήκει καὶ ἄτμητος.* ΨΕΛΛΟΣ, Εγκώμιο, ό.π., σ. 362.
69. ΨΕΛΛΟΣ, Εγκώμιο, ό.π., σ. 368.
70. ΨΕΛΛΟΣ, Εγκώμιο, ό.π., σ. 368.

οὐρανὸν ταῖς ἀρεταῖς ἀναβεβηκὼς καὶ θεοὺς τοὺς αὐτῷ τελουμένους ποιῶν, θεοειδὴς τὴν ψυχήν, τὴν γνώμην οἷος οὐκ ἄλλος, πρὸς πάντας ἅπασιν ἀπαράμιλλος, χρίων βασιλέας καὶ ἱερέας οὐ διὰ τοῦ κέρατος, ἀλλὰ διὰ τῆς ἐκείνου ὑψηλοτέρας πηγῆς, εἶτα δὴ ἀτίμως ἀγόμενος καὶ τῷ βουλομένῳ περισυρόμενος, καὶ εἰς γέλωτα καὶ ὕβριν ἐκκείμενος! Ἐδάκρυσα μὲν οὖν ἐκ μέσης ψυχῆς οὕτως ἰδών, ἐθαύμασα δὲ αὖθις ὁρῶν γενναῖον καὶ ἀκατάπληκτον καὶ τοῖς σπαράττουσιν ἄτμητον[71].

Επιπρόσθετα, τονίζει ότι οι λόγιοι που στράφηκαν εναντίον του, με προεξάρχοντα βέβαια τον ίδιο, αν και δεν το δηλώνει απροκάλυπτα, μετέβαλαν τις απόψεις τους με το πέρασμα του χρόνου. Ο σκοπός τους, άλλωστε, δεν ήταν η εξύβριση του πατριάρχη για να του προκαλέσουν ζημιά. Συνετέλεσαν, όμως, με τον τρόπο τους στην υστεροφημία του, εφόσον απέδειξαν ότι αυτός ο άνδρας ήταν άτρωτος απέναντι σε κάθε κατηγορία. Ξεπέρασε με επιτυχία και τον τελευταίο πειρασμό, αφού προτίμησε ως άλλος Σωκράτης έναν έντιμο θάνατο, παρά την επονείδιστη διαφυγή[72]. Λίγο πριν πεθάνει έδωσε άφεση αμαρτιών σε όλους όσους τον κατηγόρησαν, συνυπολογιζομένου του Ψελλού, ήρε τους αφορισμούς και προσευχήθηκε για το ποίμνιό του[73].

Στον επίλογο του Εγκωμίου ο Μιχαήλ Ψελλός ζητά από την *πατριαρχικὴ καὶ μεγάλη ψυχή, τὸν ἀσύγκριτο πατριάρχη*, συγχώρηση. Το Εγκώμιο θα αποτελέσει για το συγγραφέα του ένα είδος καθάρσεως[74]. Πιστεύω ότι ο φιλόσοφος δε ζητά μόνο συγχώρηση από τον Κηρουλάριο και τον Θεό αλλά κυρίως από τους ανθρώπους του αυτοκρατορικού περιβάλλοντος και δη την αυτοκράτειρα-συγγενή του πατριάρχη. Κατά πάσα πιθανότητα, πρόκειται απλά για ένα ρητορικό σχήμα για να καταφέρει ο φιλόσοφος να ανακτήσει τη μάλλον υψηλή θέση από την οποία είχε εκπέσει.

Με την ολοκλήρωση της ανάλυσης των πηγών, τα συναισθήματα είναι ανάμεικτα. Από τις επιστολές ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η εκδιδόμενη από τον Criscuolo[75]. Οι υπόλοιπες αφήνουν απλά να διαφανεί το κλίμα

---

71. Ψελλος, Εγκώμιο, ό.π., σ. 370-371.
72. *ἐπὶ τούτοις ἠρέμα καὶ γαληνίως καὶ ὥσπερ προσφορὰν τῷ θεῷ διδοὺς ἢ ἀποδιδοὺς αὐτῷ τὴν παραθήκην ἀθιγῆ τε καὶ ἀδιάφθορον, ἢ βελτίω καὶ κρείττονα, τὴν ἑαυτοῦ ἀποθύει ψυχήν.* Ψελλος, Εγκώμιο, ό.π., σ. 378.
73. Ψελλος, Εγκώμιο, ό.π., σ. 387.
74. Επομένως, όταν αναφέρεται εφεξής ο όρος Επιστολή, χωρίς τη συνοδεία αριθμού, θα αφορά αυτή ακριβώς την επιστολή του Criscuolo.
75. Το Εγκώμιο αποτελεί, επίσης, το εκ διαμέτρου αντίθετο της επιστολής του Criscuolo. Ο Ψελλός τονίζει στο Εγκώμιο την αγάπη του Κηρουλαρίου για τη διαλεκτική και τη φιλοσοφία. Στην επιστολή, ο φιλόσοφος θεωρεί ότι ο πατριάρχης δεν κατέχει καμία από αυτές τις γνώσεις και δυνατότητες, εν αντιθέσει με τον ίδιο. Βλ. Ψελλος, Εγκώμιο, ό.π., σ. 310. Πρβλ.

μέσα στο οποίο διαδραματίζονταν οι σχέσεις Ψελλού-Κηρουλαρίου πριν από την οριστική ρήξη το 1058. Μέσω αυτών, ο φιλόσοφος επιδιώκει να εκφράσει τα παράπονά του προς τον πατριάρχη, άλλοτε με έμμεσο τρόπο και άλλοτε με πιο άμεσο, ποτέ όμως με την ευθύτητα του Κατηγορητηρίου. Προφανώς, σε αυτό το στάδιο είτε οι σχέσεις τους δεν είχαν περιέλθει σε τόσο κρίσιμο επίπεδο, είτε ο Ψελλός εξαιτίας της θέσεως του πατριάρχη δε μπορούσε να εκφράσει με έντονο τρόπο τις σκέψεις του.

Η επιστολή και το Κατηγορητήριο αποτελούν ένα δριμύ κατηγορώ εναντίον του πατριάρχη. Το ύφος του Ψελλού στην επιστολή είναι έντονα ειρωνικό. Διαφέρει, όμως, ριζικά από το Κατηγορητήριο. Οι κατηγορίες είναι έμμεσες και εκφράζονται ως μια διαφορά χαρακτήρων και τρόπων ζωής των δύο ανδρών. Η επιστολή έχει γραφτεί την περίοδο που ο Κηρουλάριος ήταν πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. Ο Ψελλός δεν επιθυμούσε και δεν είχε τη δυνατότητα, αν ήθελε να διατηρήσει τη θέση του, να προβεί σε άμεσες κατηγορίες. Η ευκαιρία, όμως, του δόθηκε απλόχερα αργότερα με το Κατηγορητήριο, το οποίο πιστεύω ότι αποτελεί την έκφραση των αληθινών σκέψεων του Ψελλού. Αν και του ανατέθηκε η συγγραφή από τον αυτοκράτορα, ο ίδιος φαίνεται να απολαμβάνει όλα όσα λέει. Είχε έρθει πλέον η στιγμή να απαλλαγεί από το μισητό του αντίπαλο και εμπόδιο στην περαιτέρω σταδιοδρομία του. Δεν πιστεύω ότι όλες οι κατηγορίες που αφορούν τον πατριάρχη είναι απόλυτα αληθείς. Σίγουρα υπάρχει μία δόση αλήθειας, ωστόσο, δεν πρέπει να λησμονούμε ότι ο Ψελλός ήθελε να επιτύχει το σκοπό του, την απομάκρυνση του Κηρουλαρίου. Σίγουρα, επομένως, θα έχουν παρεισφρήσει στο λόγο στοιχεία υπερβολικά ή ακόμα και κάποια που ίσως να μην ανταποκρίνοταν στην πραγματικότητα.

Στο επόμενο χρονικά κείμενο, τη Χρονογραφία, εντοπίζεται μία σημαντική διαφορά σε σύγκριση με το Κατηγορητήριο. Τα όσα καταμαρτυρεί στον Κηρουλάριο για τον ηγετικό ρόλο που διαδραμάτισε στη στάση εναντίον του Ισαακίου Κομνηνού απουσιάζουν από τη Χρονογραφία. Οι αναφορές είναι πιο έμμεσες. Ο Ψελλός αφήνει να διαφανεί η ανοχή ή έστω η συμμετοχή σε μικρό βαθμό του πατριάρχη στην εξέγερση, χωρίς να αναφέρει ότι υπήρξε ο υποκινητής της. Η αλλαγή αυτή στη στάση του Ψελλού θεωρώ ότι

ΨΕΛΛΟΣ, Επιστολή, ό.π., σ. 23. 61-65, σχετικά με τη διαφορά των όσων αναφέρει ο Ψελλός για τις γνώσεις του πατριάρχη. Αυτό είναι ακριβώς και το όλο θέμα της επιστολής, η διαφορά κοσμοθεωριών Ψελλού και Μεγάλου Αρχιερέως. Δεν είναι απλά διαφορά γνώσεων, αλλά εντελώς διαφορετική θεώρηση του κόσμου. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο ο Κηρουλάριος εμφανίζεται στο Εγκώμιο φιλάνθρωπος και με τρομερή αγάπη για τους συγγενείς του, ενώ στο κατηγορητήριο παρουσιάζεται ως τυπικό δείγμα μισανθρώπου.

είναι δείγμα προσαρμογής του στις υπάρχουσες συνθήκες. Γνωρίζοντας την πολιτική σταδιοδρομία του Ψελλού στο σύνολο της, νομίζω ότι μια τέτοια ανοιχτή δήλωση μετανοίας είναι κατά κάποιο τρόπο υστερόβουλη, σίγουρα δε ύποπτη. Ακόμα, όμως, και μετά το θάνατο του πατριάρχη ο Ψελλός δε φάνηκε να διορθώθηκε. Ήδη στη Χρονογραφία, υπάρχουν έμμεσες κατηγορίες εναντίον του πατριάρχη για τον πολιτικό ρόλο που επιχειρούσε να διαδραματίσει. Αναλογιζόμενοι ότι το συγκεκριμένο κείμενο συνεγράφη μετά το θάνατό του, καθίσταται εξαιρετικά δύσκολο έως και επικίνδυνο να πειστούμε από τις μεγαλόστομες διακηρύξεις του ρήτορα Ψελλού.

Η Χρονογραφία, νομίζω, ότι ήταν το προοίμιο για την έντονη αλλαγή θέσεων που θα επακολουθούσε με τον εγκωμιαστικό λόγο. Πιστεύω, ότι το Κατηγορητήριο και το Εγκώμιο αποτελούν δύο εξαιρετικά αντιφατικά κείμενα, διότι μέσω αυτών εκφράζονται όχι απλά διαφορετικές απόψεις αλλά αντικρουόμενες. Στο Εγκώμιο όλα όσα αναφέρονται στο Κατηγορητήριο ως δια μαγείας εξαφανίζονται[76], ή αποτελούν πλέον θετικά στοιχεία, όπως η συμμετοχή του στη στάση για την εκθρόνιση του Μιχαήλ ΣΤ', αν και ορισμένες νύξεις αφήνουν να διαφανεί η βαθύτερη αντίθεση των δύο προσώπων[77]. Εκ διαμέτρου αντίθετες απόψεις, που εντοπίζονται σε αυτά, προκαλούν την απορία του αναγνώστη. Αναλογιζόμενοι, ωστόσο, το χαρακτήρα και τον πολιτικό βίο του Ψελλού, πιστεύω ότι αποτελούν χαρακτηριστικό δείγμα του αντιφατικού και ευμετάβλητου της προσωπικότητας του συγγραφέως, όχι εξαιτίας της διχασμένης προσωπικότητός του αλλά κατόπιν διανοητικής διεργασίας και ακριβούς ζύγισης των δεδομένων. Θα ήταν εξαιρετικά παρακινδυνευμένο να αποδοθούν αυτές οι μεταστροφές που παρατηρούνται στα κείμενα αποκλειστικά στο χαρακτήρα του Ψελλού. Πιστεύω ότι ο Ψελλός εκμεταλλευόμενος το λόγο, που τόσο καλά ήξερε να χειρίζεται, προσαρμοζόταν στα εκάστοτε δεδομένα. Πολλά στοιχεία, επομένως, των λόγων και

76. Ο LJUBARSKIJ, Μιχαήλ Ψελλός, ό.π., σ. 245-247, θεωρεί ότι το εγκώμιο έχει γραφτεί σε δύο πλάνα, το δεύτερο από τα οποία επικαλύπτεται από τα ρητορικά σχήματα που χρησιμοποιεί ο συγγραφέας. Στηρίζει, κυρίως, την άποψη του στη διαφορά ανάμεσα στις περιγραφές του Κηρουλαρίου και του αδερφού του, του οποίου υπολείπεται αναντίρρητα ο πατριάρχης. Ωστόσο, πιστεύω ότι αυτή η διαφορά των δύο χαρακτήρων, με σαφές προβάδισμα του αδερφού του Κηρουλαρίου, έγκειται στο γεγονός ότι ο Ψελλός ήθελε να τιμήσει ιδιαιτέρως τον πατέρα της αυτοκράτειρας Ευδοκίας και όχι γιατί ήθελε να μειώσει τον πατριάρχη. Ενώ έχει υμνήσει με εξαίρετα λόγια τον Κηρουλάριο, περιγράφοντας τον αδερφό του ως ανώτερο αυτού, τον ανυψώνει σε δυσθεώρητο ύψος, προκαλώντας αναμφισβήτητα την υπερηφάνεια της αυτοκράτειρας.

77. Ενδεικτικό αυτών των αρνητικών νύξεων για τον πατριάρχη είναι το ακόλουθο χωρίο: *τὸν πατριάρχην ῥᾷστα καταβιβάσαντες κορυφαῖον τοῦ χοροῦ πεποιήκασιν*. ΨΕΛΛΟΣ, Χρονογραφία, ό.π., σ. 106. 16-17 (παρ. XXXVI).

των επιστολών σίγουρα αποτελούν ρητορικά σχήματα για να καταφέρει ο συντάκτης των κειμένων να εκπληρώσει με τον καλύτερο δυνατό τρόπο την αποστολή, που εκαλείτο κάθε φορά να ολοκληρώσει. Ωστόσο, θεωρώ ότι δεν μπορεί να αποκλειστεί σε καμία περίπτωση το ενδεχόμενο η ίδια η προσωπικότητα του Ψελλού να ευνοούσε τέτοιου είδους αλλαγές.

Κατά χρονική αλληλουχία, η σειρά των κειμένων είναι η ακόλουθη:

Κατηγορητήριο - Χρονογραφία - Εγκώμιο.

Νομίζω, ότι με αυτή τη σειρά γίνεται αντιληπτό ότι το Κατηγορητήριο και το Εγκώμιο εκφράζουν τις δύο ακραίες θέσεις, ενώ η Χρονογραφία αποτελεί το μεταβατικό στάδιο, κατά το οποίο ο συγγραφέας προσπαθεί να εξοβελίσει την απόλυτα αρνητική του στάση. Η Επιστολή, τέλος, είναι απλά προάγγελος του Κατηγορητηρίου, η έκφραση με περισσότερο κόσμιο τρόπο των θέσεων ενός προσώπου που έχει θιγεί και ζημιωθεί από τη στάση του Κηρουλαρίου. Πρόκειται για διαφορετικής υφής κείμενα που συνθέτουν, όμως, σε μεγάλο βαθμό δύο πραγματικότητες, την προσωπικότητα του Μιχαήλ Ψελλού και του Μιχαήλ Κηρουλαρίου.

Στην Κατηγορία Αρχιερέως ο πατριάρχης παρουσιάζεται ως αιρετικός που λαμβάνει μέρος σε μυστικιστικές και οργιαστικές τελετές, αδιάφορος για τα θρησκευτικά ζητήματα, με έντονη ροπή προς τις εγκόσμιες απολαύσεις και υποκινητής της εξέγερσης εναντίον του Ισαακίου Κομνηνού. Στο Εγκώμιο όλα όσα αναφέρονται στο Κατηγορητήριο εξαφανίζονται. Πολλά μάλιστα από αυτά, όπως η συμμετοχή του στη στάση για την εκθρόνιση του Μιχαήλ ΣΤ', αποτελούν πλέον θετικά στοιχεία. Ο ευεργέτης Κηρουλάριος κατάφερε με την ψυχική του δύναμη να εξισορροπήσει την κατάσταση και να επαναφέρει την τάξη στην πόλη που μαστιζόταν πριν από την εξέγερση από την κακή διακυβέρνηση του Στρατιωτικού. Στο Εγκώμιο, οι στίχοι που περιλαμβάνουν την περιγραφή του Πραξικοπήματος είναι ελάχιστοι σε σύγκριση με το Κατηγορητήριο, ενώ στη Χρονογραφία αναλύονται διεξοδικά τα της εξεγέρσεως χωρίς, ωστόσο, να αποδίδονται ευθείες κατηγορίες στον Κηρουλάριο, αν και νομίζω ότι σε ορισμένα σημεία υποφώσκουν[78]. Παρακάμπτει, επομένως, στο Εγκώμιο ένα εξαιρετικά επικίνδυνο θέμα, περιοριζόμενος σε ελάχιστες αναφορές.

Ενδιαφέρον είναι επίσης το στοιχείο ότι, ενώ μεγάλο μέρος του Κατηγορητηρίου αναλώνεται σε κατηγορίες σχετικές με αίρεση και συμμετοχή σε οργιαστικές τελετές και μυστήρια, τίποτα από όλα αυτά δε συναντάται στο Εγκώμιο, το οποίο όμως παρέχει πληροφορίες για ένα μείζονος

78. Ως τέσσερα κείμενα εννοούνται η επιστολή του Criscuolo, το Κατηγορητήριο, η Χρονογραφία και το Εγκώμιο.

σημασίας γεγονός: τις σχέσεις ανατολικής-δυτικής εκκλησίας. Ο Κηρουλάριος επαινείται από τον Ψελλό για τη στάση του απέναντι στους Λατίνους. Θεωρώ ότι ο Ψελλός όντως συμφωνούσε με τη στάση του Κηρουλαρίου σε αυτό το ζήτημα. Για το λόγο αυτό εξάλλου δεν αφήνει καμία αιχμή στο Κατηγορητήριο εναντίον του πατριάρχη, όσον αφορά στα γεγονότα του σχίσματος. Θεωρώ, ότι αν ο Ψελλός ήταν αντίθετος με την πολιτική του Κηρουλαρίου στο συγκεκριμένο ζήτημα, σίγουρα θα εκμεταλλευόταν το γεγονός στο Κατηγορητήριο για να βάλει εναντίον του αντιπάλου του.

Μια ακόμα σημαντική διαφορά του Εγκωμίου από το Κατηγορητήριο είναι τα χρονικά όρια. Στον εγκωμιαστικό λόγο ο Ψελλός ξεκινά την εξιστόρηση ήδη από την παιδική ηλικία του Κηρουλαρίου. Αντίθετα, στο Κατηγορητήριο παρακολουθεί την πορεία του μετά την ανάρρησή του στον πατριαρχικό θρόνο. Ο Ψελλός θεωρώντας τον εαυτό του εξαιρετικά φιλάνθρωπο δηλώνει ότι δε θα ασχοληθεί με όσα έπραξε ο Κηρουλάριος όταν διήγε ιδιωτικό βίο. Δε νομίζω ότι, εάν είχε στη διάθεσή του αρνητικά στοιχεία που αφορούσαν στην ιδιωτική ζωή του Κηρουλαρίου, δεν θα προέβαινε στην αποκάλυψή τους. Στο Εγκώμιο, από την άλλη, λόγω της φύσεως του λόγου, επιλέγεται η έναρξη της εξιστόρησης από τη βρεφική ηλικία γιατί ο συγγραφέας επιθυμεί να εξάρει το ήθος του προσώπου ήδη από τα παιδικά, νεανικά του χρόνια, καθώς και την οικογένειά του.

Εντύπωση προξενεί το γεγονός ότι και στα τέσσερα κείμενα ο πατριάρχης εμφανίζεται να ενδιαφέρεται για την πολιτική εξουσία ήδη από τη νεανική του ηλικία[79], κατηγορίες σε ένα εγκώμιο που δεν αρμόζουν σε έναν επίδοξο πατριάρχη. Ακόμα και στο Εγκώμιο, που είναι ευνοϊκά διακείμενο προς τον Κηρουλάριο, σημειώνεται ως βασική αιτία της σύγκρουσης με τον Ισαάκιο η αμφισβήτηση του πρωτείου, εκατέρωθεν[80]. Ο Ψελλός δε θα μπορούσε να αποκρύψει αυτή τη ροπή του Κηρουλαρίου, μιας και είχε οικειοποιηθεί βασιλικά σύμβολα και πορφυρά υποδήματα. Για τους συγχρόνους του, η στάση αυτή ήταν δεδομένη και τη γνώριζαν, αφού είχαν περάσει μόλις τέσσερα χρόνια από το θάνατό του και οι μνήμες ήταν ακόμα νωπές.

Κρίνοντας τις πληροφορίες που παρέχουν αυτές οι πηγές, νομίζω ότι θα ήταν εξαιρετικά δύσκολο να συναγάγει κανείς ασφαλή συμπεράσματα σχετικά με την αξιοπιστία τους. Σίγουρα η αλήθεια όσον αφορά στον πατριάρχη και τον Ψελλό βρίσκεται στο ενδιάμεσο. Είναι ιδιαίτερα αρνητικό το

79. Ψελλος, Εγκώμιο, ό.π., σ. 367.

80. Σώζονται βέβαια κάποια κείμενα εναντίον των Λατίνων και ορισμένες επιστολές του πατριάρχη που δε διαφωτίζουν την προσωπικότητά του και το ρόλο του στις πολιτικές εξελίξεις, όπως αυτό είναι εφικτό μέσα από τα έργα του Ψελλού και άλλα ιστορικά κείμενα.

γεγονός ότι όλα τα κείμενα έχουν γραφτεί από τον Ψελλό. Αν υπήρχε κάποιο γραπτό του Κηρουλαρίου σχετικά με το ρόλο που διαδραμάτισε στα χρόνια της πατριαρχίας του και στις σχέσεις του με τον Ψελλό, θα ήταν σίγουρα ευκολότερο να συνθέσουμε τη γενική εικόνα[81]. Ο Ψελλός, ευτυχώς για τον ίδιο, έχει το μοναδικό προνόμιο να κρίνει τον πατριάρχη χωρίς στις περισσότερες περιπτώσεις να μπορούν να αντικρουσθούν τα λεγόμενά του. Αν πρέπει να κριθούν τα κείμενα ως προς την αντικειμενικότητά τους, πιστεύω ότι το Κατηγορητήριο και το Εγκώμιο, αν και προσφέρουν πολυτιμότατες πληροφορίες, σίγουρα χωλαίνουν. Οι κατηγορίες συχνά ακούγονται παράλογες, ενώ τα εγκωμιαστικά λόγια υπερβολικά. Νομίζω ότι η Χρονογραφία θα μπορούσε να θεωρηθεί ως το αντικειμενικότερο από τα κείμενα, μιας και δεν περιέχει ακραίες θέσεις αλλά περιλαμβάνει και αρνητικά και θετικά στοιχεία για τον πατριάρχη. Εξάλλου το πρώτο μέρος της Χρονογραφίας κρίνεται από τους μελετητές ως το πιο αληθινό και ανεπηρέαστο[82].

Στο σημείο αυτό οφείλω να ομολογήσω ότι ιδιαίτερη μνεία πρέπει να γίνει σε δύο χωρία που αφορούν στην προσωπικότητα του Ψελλού. Ένας άνδρας, σύμφωνα με το Εγκώμιο, τόλμησε να υβρίσει τον πατριάρχη *μὴ ἐρυθριῶν τὸ ἀναισχυντεῖν*. Είναι γνωστό ότι εκείνη τη χρονική περίοδο ο κατηγορητήριος λόγος έχει ήδη γραφτεί. Ο Ψελλός δε διστάζει να κρίνει άλλους για σφάλματα τα οποία και ο ίδιος είχε διαπράξει σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό και με πιο ολέθριες συνέπειες. Επιπρόσθετα, ο ίδιος αναφέρει τρεις μόλις παραγράφους πριν ότι *ἔγωγ οὖν οὔτε τὸ εὐματάβολον φύσει τῆς ψυχῆς ἔχω ἰδίωμα*[83]. Φαίνεται ότι ο συγγραφέας είχε λησμονήσει το Κατηγορητήριο!

Μελετώντας τη συμφωνία ή ακόμα και την αντιφατικότητα ενός αμιγώς ιστορικού κειμένου, δύο εκ διαμέτρου αντίθετων λόγων και των επιστολών, κατέστη δυνατή η συγκέντρωση σημαντικών στοιχείων για την έρευνα, τα οποία και θα χρησιμοποιηθούν στην απόπειρα ανάδειξης της προσωπικότητας των δύο προσώπων. Ο Ψελλός και ο Κηρουλάριος αποτελούν, ακόμα και στη σύγχρονη βιβλιογραφία, προσωπικότητες που προκαλούν αντικρουόμενα συναισθήματα, κρινόμενοι στις πλείστες των περιπτώσεων με βάση το θυμικό και τα σύγχρονα πρότυπα ζωής.

---

81. Βλ. ΨΕΛΛΟΣ, Χρονογραφία, ό.π., εισαγωγή É. RENAULT, σ. XLVIII-L, HUNGER, Βυζαντινή Λογοτεχνία, ό.π., σ. 193-199 και JOAN HUSSEY, Michael Psellus the Byzantine Historian, *Speculum* 10 (1935) 81-90, ιδιαιτέρως 82-84.
82. ΨΕΛΛΟΣ, Εγκώμιο, ό.π., σ. 345.
83. ΨΕΛΛΟΣ, Εγκώμιο, ό.π., σ. 343.

Συνοψίζοντας, προκειμένου να αποδοθούν επιγραμματικά τα βασικά χαρακτηριστικά της προσωπικότητας του Κηρουλαρίου, θα τονιζόταν ιδιαίτερα η υπέρμετρη φιλοδοξία του. Ήταν ένας άνθρωπος γεμάτος ζωή και όνειρα για μια πολιτική σταδιοδρομία, που όμως διακόπηκαν απότομα. Η συμπεριφορά του ως πατριάρχης, νομίζω ότι είναι μια περίεργη προσαρμογή στα δεδομένα που τον είχαν υποχρεώσει να δεχτεί. Σίγουρα, δεν ήταν ο καταλληλότερος άνθρωπος για ποιμενάρχης της εκκλησίας της Νέας Ρώμης. Στα χρόνια της πατριαρχίας του δεν κατάφερε ή δεν ήθελε να συνειδητοποιήσει, ότι ο ρόλος του πατριάρχη και της εκκλησιαστικής εξουσίας στο Βυζάντιο υπόκειντο σε κάποιο βαθμό στον έλεγχο του αυτοκράτορα. Οξυδερκής και αδίστακτος, κρίνοντας τις περισσότερες φορές σύμφωνα με τα προσωπικά του οφέλη, δε νομίζω ότι είναι πρόσωπο που προκαλεί έντονη αντιπάθεια μέσα από τα κείμενα του Ψελλού. Η αντιφατικότητα των κειμένων και το άδοξο τέλος του προκαλούν σε κάποια σημεία τη συμπάθειά μας, χωρίς αυτό να αναιρεί βέβαια τις άσχημες και δύστροπες συχνά πλευρές του χαρακτήρα του. Πρόκειται, επομένως, για έναν άνθρωπο που, εξαιτίας της ιδιοσυγκρασίας και των ικανοτήτων του, θα μπορούσε να είχε μια ιδιαίτερη επιτυχημένη σταδιοδρομία στην αυλή.

Όσον αφορά στο Μιχαήλ Ψελλό, η προσωπικότητά του είναι τόσο ενδιαφέρουσα όσο και αντιφατική. Συχνά, ο πειρασμός να αποδεχθούμε ότι υπήρχαν περισσότεροι με το όνομα Ψελλός είναι έντονος. Είναι πράγματι δύσκολο να αντιληφθούμε πώς αυτός ο πνευματικός άνθρωπος, με την ουσιαστική έννοια του όρου, κατάφερνε να είναι τόσο ιδιοτελής στους στόχους του. Ο Renault και άλλοι μελετητές υποστηρίζουν ότι θα πρέπει να χωρίσουμε την προσωπικότητα του Ψελλού στα δύο, να κρατήσουμε τον λόγιο και να απορρίψουμε τον παραδυναστεύοντα[84]. Δε νομίζω ότι έχουμε το δικαίωμα για μια τέτοια υπέρβαση. Θεωρώ ότι μια διαίρεση τέτοιου είδους θα αναιρούσε όλη του την ύπαρξη. Πιστεύω ότι το πρόβλημα έγκειται στο γεγονός ότι κρίνουμε τον Ψελλό με βάση τα δεδομένα της σύγχρονης εποχής. Ο ίδιος, όμως, ήταν καθαρό γέννημα του 11ου αιώνα, του αιώνα των έντονων αλλαγών. Μαζί με τις συχνές εναλλαγές αυτοκρατόρων παρατηρείται και αλλαγή στον τρόπο ζωής και σκέψης. Ο Ψελλός, παρά τις συνεχείς μεταπτώσεις του χαρακτήρα του, κατάφερνε να επιβιώνει και να κατέχει υψηλές θέσεις. Κατ' επέκταση, η αυλή και η βυζαντινή κοινωνία αποδέχονταν τέτοιου είδους πρακτικές. Επομένως, η ύπαρξη των εν λόγω κειμένων είναι ιδιαίτερα σημαντική για τη μελέτη της Βυζαντινής ιστορίας όχι τόσο για τις πληροφορίες που μας παρέχουν, όσο για την ανάδειξη της ικανότητας των

84. Βλ. Ψελλος, Χρονογραφία, ό.π., εισαγωγή É. Renault, σ. XVII-XVIII.

Βυζαντινών να ελίσσονται. Σίγουρα, αυτή η τακτική, που χαρακτηρίζει τον Ψελλό, δεν αποτελεί κοινό τόπο για όλους. Ωστόσο, και μόνο η δυνατότητα να αλλάζει κανείς τόσο ριζικά, δημόσια θέσεις, θεωρώ ότι αποτελεί μία από τις πιο ενδιαφέρουσες περιπτώσεις της ιστορίας και σκιαγραφεί το κλίμα ενός ολόκληρου αιώνα αλλαγών, του 11ου αιώνα.

Μέσα από την ανάλυση των υπό εξέτασιν πηγών, ο αμοραλιστής Ψελλός καταφέρνει να κερδίσει την αντιπάθειά μας. Η παντελής έλλειψη αιδούς που χαρακτηρίζει τα κείμενα και το βίο του είναι αδιαφιλονίκητη. Ωστόσο, δε μπορούμε παρά να τον επαινέσουμε για τον εξαίρετο τρόπο γραφής του και να τον ευχαριστήσουμε, όχι τόσο για τα ιστορικά στοιχεία που μας παραθέτει, λίγο πολύ γνωστά και από άλλους αντικειμενικότερους συγγραφείς, αλλά για τη ζωντάνια με την οποία απέδωσε τον 11ο αιώνα.

Όσον αφορά στην προσωπικότητά του, νομίζω ότι ο Ψελλός κινείται από ένα ιδιαίτερα σημαντικό ελατήριο. Έχει το άγχος του αυτοδημιούργητου ανθρώπου που κατάφερε τόσα πολλά στη ζωή του και δε θα ανεχθεί σε καμία περίπτωση να τα χάσει. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο θα «αναγκαστεί» συχνά να διαβάλλει ή να επαινέσει, να ανυψώσει άλλους στον αυτοκρατορικό θρόνο ή να υποσκάψει άλλους, παρακινούμενος από προσωπικές επιδιώξεις και όχι εξαιτίας κάποιου κώδικα προσωπικής δεοντολογίας. Με βάση αυτό ακριβώς το πνευματικό υπόβαθρο, οι χαρακτηρισμοί του Ψελλού εναντίον του Κηρουλαρίου, δεν πιστεύω ότι έχουν ως στόχο την εκκλησιαστική εξουσία στο σύνολό της, αλλά έναν εκπρόσωπό της που επιχειρούσε να λάβει ενεργά μέρος στις πολιτικές εξελίξεις παραγκωνίζοντας τους κατεξοχήν ρυθμιστές των πολιτικών καταστάσεων κατά τα μέσα του 11ου αιώνα, δηλαδή τους λογίους, προεξάρχοντος βεβαίως του Ψελλού. Ο Κηρουλάριος δεν αποτελούσε, επομένως, μισητό ιδεολογικό αντίπαλο, αλλά ανταγωνιστή, ο οποίος όταν απεβίωσε, έπαψε να παρεμποδίζει το φιλόσοφο.

Θα τολμούσα να σημειώσω, ότι οι δύο άνδρες ήταν τόσο όμοιοι και συνάμα τόσο διαφορετικοί. Εξαιρετικά φιλόδοξοι και συχνά αναίσχυντοι, είχαν την ατυχία να βρίσκονται σε διαφορετικό στρατόπεδο. Εκείνο όμως που προξενεί ιδιαίτερη εντύπωση είναι το πόσο μοιάζει το άδοξο τέλος τους. Ο Κηρουλάριος έπεσε θύμα του Ισαακίου Κομνηνού, στην ανάρρηση του οποίου ο ίδιος είχε συντελέσει, ενώ ο Ψελλός απομακρύνθηκε από την πολιτική σκηνή από το μαθητή του και προστατευόμενό του Μιχαήλ Δούκα, ο οποίος προτίμησε ως πρωθυπουργό μία εξίσου αμφιλεγόμενη προσωπικότητα του 11ου αι. τον Νικηφορίτζη.

RÉSUMÉ

ἱερατικὸς τύραννος - πατριαρχικὴ καὶ μεγάλη ψυχὴ

MICHEL PSELLOS ET MICHEL CÉRULAIRE:
LES FLUCTUATIONS DES RELATIONS DES DEUX PERSONNALITÉS

Le philosophe Michel Psellos et le patriarche Michel Cérulaire constituent incontestablement deux personnalités qui ont marqué la scène politique de l'empire byzantin du XIe siècle par leur comportement et caractère ambigus. L'évolution des relations des deux personnes constitue le sujet de la présente étude. Douze textes du philosophe concernant le patriarche et contribuant à l'évaluation de la personnalité des deux personnes et principalement de leur écrivain, servent de guide. Il s'agit de neuf lettres, l'Accusation, la Chronographie et l'Oraison Funèbre. Le contenu contradictoire des textes provoque doute légitime pour le caractère, en ce qui concerne Cérulaire, mais plutôt leur écrivain lui-même, Michel Psellos.

Les deux hommes expriment deux cosmothéories différentes qui caractérisent la société du milieu XIe siècle, le mysticisme et l'humanisme chrétiens. Néanmoins, en écartant les différences idéologiques, ils se présentent tous les deux exceptionnellement adaptables. Enfants authentiques du XIe siècle et des machinations, qui prédominaient la scène politique de l'empire, j'oserais dire que les deux hommes étaient tellement semblables et en même temps différents. Exceptionnellement ambitieux et souvent impudiques, ils avaient la malchance d'appartenir à des camps différrents.

SEVASTI ZOI